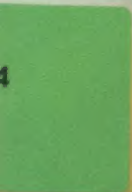

Romsics Ignác **Rácz** András **Fedinec** Csilla

Az orosz–ukrán konfliktus történelmi háttérrel

O
KOCSIS
KIADÓ

Romsics Ignác

történész, az MTA rendes tagja,
professor emeritus

Rácz András

a Német Külpolitikai Társaság,
a DGAP kutatója, a Budapesti
Corvinus Egyetem oktatója

Fedinec Csilla

történész, PhD,
a Társadalomtudományi
Kutatóközpont főmunkatársa

Fedinec Csilla – Rácz András – Romsics Ignác

Az orosz-ukrán konfliktus

történelmi háttérrel

X 540402
Fedinec Csilla – Rácz András – Romsics Ignác

Az orosz-ukrán konfliktus történelmi háttérrel

KOCSIS KIADÓ
Budapest, 2023

X 34 37 82

Az írások a BBC History
2023/03., 2023/04., 2023/05. számainak
a mellékleteiként jelentek meg.

A borítót tervezte Kiss Áron.

ISBN 978-615-6372-57-4

Minden jog fenntartva

© Fedinec Csilla, 2023

© Rácz András, 2023

© Romsics Ignác, 2023

Felelős kiadó Kocsis András Sándor,
a Kocsis Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
Nyomdai előkészítés: Badics Ilona
Korrektor: Fogarasy Judit
www.kocsiskiado.hu

Készült az Aduprint Kft.-ben
Felelős vezető dr. Tóth Zoltán

ROMSICS IGNÁC

Az orosz birodalmi gondolat múltja és jelene

A cári birodalom kialakulása és az első világháborús hadicélok

A 14. század elején még alig 47 ezer km²-nyi Moszkvai Fejedelemség a 15. század közepére csaknem megtízszerezte területét. A terjeszkedés ettől kezdve évszázadokon át megállíthatatlanul folytatódott. Amikor IV. (Rettegett) Iván 1533-ban hatalomra került, a birodalom területe már 2,5 millió, amikor pedig „minden oroszok cárként” 1584-ben meghalt, már 5,4 millió km² volt. Ő hódította meg a Volga menti Kazanyi és az Asztrahányi Kánságot, s uralkodása alatt vette kezdetét a jelentős részben lakatlan vagy ritkán lakott Szibéria birtokbavétele is. A Dnyepertől balra fekvő, addig a lengyel–litván államközösséghez tartozó kelet-ukrán területek 1653-ban váltak Oroszország részévé. Erre az időre befejeződött Szibéria meghódítása is.

I. (Nagy) Péter (1682–1725) céltudatosan folytatta elődei hódító és birodalomépítő politikáját. Az ún. északi háborút lezáró 1721-es nystadti békében Svédország „örökre” lemondott a kelet-baltikumi Észtföldről és Livóniáról Rigával együtt, továbbá a finn lakosságú Karélia egy részéről Viborg városával. II. (Nagy) Katalin (1762–1796) nemcsak a Krím félszigetet és

a Dnyeperen túli, addig ugyancsak Lengyelországhoz tartozó Nyugat-Ukrajnát, hanem Fehéroroszországot és Litvániát is bekebelezte. A napóleoni háborúk után nyugaton ehhez járult még Besszarábia, Lengyelország keleti és középső részei Varssóval, továbbá az addig svéd uralom alatt álló Finnország, délen pedig a 19. század második felében a Fekete- és a Kaszpi-tenger közötti, Kaukázuson túli területsáv megszerzése. A 19. és a 20. század fordulóján az orosz cár közel 180 millió különféle vallású és etnikumú ember fölött uralkodott, és birodalma 22 millió km²-nyi területet ölelt fel. Bár gazdasága fejletlen volt, területi és demográfiai mutatói alapján az Orosz Birodalom kétségtávol az akkori világhatalmak élvonalába tartozott.

Az észak- és délnyugati orosz expanzió igazolásaként az orosz cárok és ideológusaik részben a szlávság összetartozására (pánszlávizmus), részben a török uralom alatti keresztény (ortodox) népek felszabadítására hivatkoztak. Valójában azonban egy olyan hatalmas, lényegében egész Euráziát uraló megabirodalom megteremtése lebegett a szemük előtt, amely nyugaton a Balkánt és Kelet-Közép-Európát is magában foglalta volna. Vaszilij Karazin, I. Sándor cár (1801–1825) görög-szerb-orosz származású gazdasági szakértője egyik 1804-es memorandumában például egy olyan nagy balkáni szláv királyság tervét vázolta fel, amely nemcsak a balkáni török, hanem jelentős osztrák és magyar fennhatóság alatti területeket, így például Szlovéniát, Horvátországot, a Szerémséget, a Bánságot és Dél-Erdélyt a Maros vonaláig is magában foglalta. Ez a királyság, amely – feltételezte Karazin – „hálából, valamint vérségi és vallási alapon egyaránt az Orosz Birodalomhoz fog kötődni”, Oroszország hatalmának, Nyugat-Európával való kapcsolatrendszerének és manőverezési szabadságának egy-

aránt fontos eleme lesz.¹ Mihail Petrovics Pogogyin, a moszkvai egyetem történészprofesszora 1838-as emlékiratában (*Levél az orosz történelemről*), amelyet az ifjú trónörökös, a leendő II. Sándor (1855–1881) számára állított össze, olyan Oroszország által vezetett nagy államszövetséget vizionált, amelynek nyugati határai Velencéig, a déliek pedig az Égei-tengerig, illetve Konstantinápolyig nyúlnak, s amely a szláv területek mellett Magyarországot, a román fejedelemségeket és Görögországot is magában foglalja. Az Oroszország által vezetett nagy Szláv Királyság, amelynek határai a Csendes-óceántól az Adriai-tengerig fognak terjedni – fejtette ki egy másik írásában Pogogyin –, „olyan birodalom lesz, amilyen sohasem volt még a történelemben, s amely a világ minden részét ellenőrizni fogja”.²

Az orosz fejlődés sajátosságát és a szlávok összetartozását kendőzetlenül és nyersen a cári birodalom expanzív törekvéseinek alárendelő birodalmi gondolat a 19. század utolsó harmadában jutott tetőpontra. Ennek egyik legismertebb képviselője Nyikolaj J. Danyilevszkij természettudós volt. 1871-ben megjelent *Oroszország és Európa* című könyvében Danyilevszkij nyolc, illetve kilenc egységből álló nagy „pánszláv unió” eljövételét valószínűsítette. Ennek „tagállamai” a következők lettek volna: 1. az Orosz Birodalom, többnyire akkori határai között, ám nyugaton kiegészítve Galíciával,

1 Fadner, Frank: *Seventy Years of Pan-Slavism in Russia. Karazin to Danilevskii, 1800–1870*. Washington, 1962, Georgetown University Press, 73–95. o.

2 Uo. 198–217. és Gecse Géza: *Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből*. Budapest, 1993, Interetnica, 32–37. o.

Észak-Bukovinával és Kárpátaljával, mint „eredendően” orosz területekkel; 2. a csehek, morvák és szlovákok királysága; 3. a szerbek, horvátok és szlovének királysága, amely az Osztrák–Magyar Monarchia délszláv területei mellett Montenegrót, Bosznia-Hercegovinát és a mai Észak-Albániát is magába zárta; 4. a bolgár királyság Macedóniával; 5. a román királyság, kiegészítve Bukovina déli részével és Erdély „felével”; 6. a görög királyság; 7. a magyar királyság a megmaradt területein; 8. Konstantinápoly és környéke; és 9. Lengyelország – egykori, nagyrészt ukránok és beloruszok által lakott keleti területei nélkül –, feltéve, hogy elfordul Nyugat-Európától, és beletörődik az orosz vezetésbe. Az orosz irányítású államszövetség funkciója, a szerző víziója szerint, Oroszország európai hegemoniájának az Egyesült Államokkal megosztott világuralmának a megalapozása lett volna.³

Az első világháborús orosz hadicélok a 19. századi pánszláv–pánorosz terveket konkretizálták és aktualizálták. Ezek minimuma délen a Szorosok és Konstantinápoly, ettől északra pedig a birodalom nyugati határai mellett fekvő, főleg rutének lakta területek (Bukovina, Kárpátalja, Kelet-Galícia), továbbá a Dardanellákhoz hasonlóan stratégiai fontosságú keletporosz tengerpart megszerzése volt. Az orosz–ukrán–litván nyelvterülettől nyugatra, tehát a tulajdonképpeni Kelet-Közép- és Délkelet-Európában névlegesen szövetséges, valójában azonban vazallus államok övezetének a létrehozását tervezte az orosz külpolitika. Ennek déli pillére egy Belgrádból irányított nagy délszláv állam lett volna, amely Szerbia mellett

3 Danilewski, N. J.: *Russland und Europa*. Osnabrück, 1965, Otto Zeller, 191–235. o.

minimálisan magában foglalta volna Bosznia-Hercegovinát, Dalmáciát és Észak-Albániát, maximálisan pedig a Monarchia összes délszláv területét is. Az orosz befolyási övezet északi pilléréként az etnikai határai között létrehozandó, tehát valamikori litván, belorusz és ukrán területeitől megfosztott, viszont Nyugat-Galíciával, Sziléziával és Poznań vidékével újraegyesített és ily módon nyugatra tolt Lengyelország szerepelt Szentpétervár hadicéljai között. Az elképzelések szerint az új Lengyelországot továbbra is szoros állami kötelékek fűzték volna Oroszországhoz. Élén a cár képviseletében alkirály állt volna, a lengyelek által irányított önkormányzat hatásköre az államélet stratégiai és biztonságpolitikai szempontból fontos területeire nem terjedhetett volna ki. Romániát, amely a háború kezdetén ingadozott a két szemben álló tábor között, a cári diplomácia azzal vont a maga oldalára, hogy nemcsak Erdélyt és a Partiumot, hanem a Bánságot, sőt Dél-Bukovinát is neki ígérte. Az 1916-os bukaresti szerződésben ezt Anglia és Franciaország is elismerte.

Az Osztrák–Magyar Monarchia jövőjével kapcsolatos különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve „új nemzeti államok” szervezése lett volna. A három új állam, Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia közül Oroszország elsősorban az utóbbit kívánta szoros kötelékekkel magához láncolni.⁴

4 Roberts, Henry L. (ed.): *Russian Diplomacy and Eastern Europe 1914–1917*. New York, 1963, King's Crown Press, 6–17., 78–123. és 235–274. o.

A szovjet birodalom tündöklése és bukása

Az 1917–1918-as oroszországi összeomlás és az ezt követő belső káosz következtében a Közép- és Kelet-Európát fenyegető orosz expanzió átmenetileg talaját veszítette. Sőt, az új bolsevik állam a cári birodalom nyugati peremterületeiről is kénytelen volt lemondani. Délen Besszarábia a román királyság részévé vált, míg északon Finnország és Lengyelország független lett, s önálló államok – Litvánia, Lettország és Észtország – jöttek létre a Baltikumban is. Ukrajna ugyanezt az utat szeretne volna követni. Nemzeti érzelmű ukrán politikusok részvételével 1917. március 15-én nemzeti tanács (Rada) alakult Kijevben, amely ugyanezen év november 20-án, tehát már a bolsevik forradalom után deklarálta a független Ukrán Népköztársaság megalakulását. Az orosz bolsevikoknak azonban más terveik voltak. Területi veszteségeik minimalizálása céljából 1917. december 25-én az akkor még orosz többségű Harkov központtal (ma: Harkiv) létrehozták az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot. Ebből elhúzódó fegyveres harcok kerekedtek, melyek során Kijev és Harkov egyaránt többször gazdát cserélt. Az 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki békében Szovjet-Oroszország ugyan kötelezettséget vállalt az ukrán területek haladéktalan kiürítésére, ám a központi hatalmak háborús veresége után Moszkva semmisnek nyilvánította a szerződést. Ezt követően még kaotikusabbá vált a helyzet. A német csapatok kivonulása után, 1918. november 13-án a galíciai Lembergben kikiáltották a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, míg a Dnyeper menti keleti területeken a szovjet Vörös Hadsereg és az antant által támogatott Gyenyikin csapatai harcoltak egymással. Keletről ugyanakkor a lengyelek tá-

madtak, s az ukrán nemzeti erőkkel összefogva 1920 tavaszára egészen Kijevig jutottak. Varsó célja a Dnyeper vonalának, vagyis Lengyelország 1772-es első felosztása előtti határvonalnak az elérése volt. A hadiszerencse azonban gyorsan megfordult. 1920 nyarára az egész térség a Vörös Hadsereg ellenőrzése alá került; Bugyonnij lovasai augusztusban már Varsó kapui előtt álltak. Ezt követően viszont ismét a lengyelek kerekedtek felül. Az ellenségeskedésnek az 1921. március 18-án megkötött rigai béke vetett véget. Ennek értelmében Lengyelország megkapta egész Galíciát, s ettől északra egy vegyes lakosságú belarusz és ukrán területsávot. A lengyel határtól keletre viszont megalakult a névleg független Belarusz és Ukrajna, amelyek 1922 decemberében a Szovjetunió tagállamaivá váltak. Erre az időre a „Csendes-óceánnál véget értek a csaták”, vagyis a cári birodalom közép-ázsiai és távol-keleti tartományai is a szovjethatalom ellenőrzése alá kerültek.⁵

A cári birodalom összeomlásával annak pánszláv és keresztényeket védő ideológiája is elveszítette relevanciáját. Helyét a kapitalista világ elleni forradalmi harc, illetve a világ proletárjainak felszabadítása váltotta fel. Ezzel jól megfért a versailles-i *status quo* destabilizálására való törekvés, amely az 1930-as évek közepéig a bolsevista vezetés egyik legfontosabb külpolitikai célja volt. Hitler 1933-as hatalomra kerülése és a német *Drang nach Osten* újrafogalmazása azonban vágányátállításra készítette a Kreml urait. Néhány évre a Harmadik Birodalommal szembeni védekezés s ebből következőleg a Fran-

⁵ Fedinec Csilla – Font Márta – Szakál Imre – Varga Beáta: *Ukrajna története: régiók, identitás, államiság*. Budapest, 2021, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Gondolat, 327–344. o.

ciaországgal és kelet-európai szövetségeseivel való együttműködés szempontjai kerültek előtérbe. 1939 nyarán újabb fordulat következett. Az augusztus 23-án aláírt meg nem támadási szerződés titkos záradékában az addig élesen antikommunista náci Németország és a kommunista Szovjetunió, minden morális és ideológiai megfontolást félretéve, befolyási övezetekre osztotta fel Kelet-Közép-Európát. Eszerint Finnország, Észtország és Lettország szovjet, míg Litvánia német érdekszférába került. Lengyelországot a Narev, a Visztula és a San folyók mentén osztották ketté, így a Szovjetunió egészen Varsó keleti külvárosáig terjeszkedhetett volna. Délkelet-Európát illetően Németország érdektelenséget nyilvánított, a Szovjetunió viszont jelezte Besszarábiára vonatkozó igényét.

A német és szovjet agresszióval szembeni közel egy hónapos védekezés után, 1939. szeptember 28-án Lengyelország kapitulált. Németország és a Szovjetunió ezt követően új barátsági szerződést írt alá, melyben módosították befolyási övezeteik határait. A szovjet csapatok a Visztula vonaláról visszavonultak keletre, a Bug mögé, a Breszt-Przemyśl-vonalig. Ennek fejében Németország lemondott Litvániáról, amely a másik két állammal együtt szovjet fennhatóság alá került. A Szovjetunióhoz csatolt volt lengyel területek északi fele (101 ezer km²) a Belarusz, a területek déli fele (88 ezer km²) pedig az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság része lett. Az itt élő mintegy 18 millió fő kétharmada volt ukrán és belarusz, a többi lengyel és zsidó.⁶

6 Pándi Lajos szerk.: *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény.* Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 448. o.

A német-szovjet megegyezések értelmében a Szovjetunió kevesebb mint egy év leforgása alatt stratégiai jellegű határkiigazításokat ért el Finnországgal szemben, felszámolta mindhárom balti állam önállóságát, és visszaszerezte Besszarábiát. Előbbi érdekében hadat viselt (ún. téli háború), az utóbbi esetekben azonban elegendőnek bizonyult a nyomásgyakorlás és az erődemonstráció is. A Szovjetunió ezzel megszerezte a Balti-tenger keleti partvidékét, amit Oroszország az első világháborúban elveszített, s növelte jelenlétét a Fekete-tenger északnyugati partvidékén is. A szovjet vezetést és előtte az orosz cárokat Rettegett Iván óta, alapította meg ezekről az agresszív lépésekről Molotov szovjet külügyi népbiztos, nagy adag szenvtelenséggel, „nem személyes hatalomvágy vezérelte”, hanem „az orosz állam és az orosz nemzet fejlődésének folyamata tette ezt szükségessé”, s ehhez hozzátette: a jelenlegi nemzetközi helyzet és a jövő fejlődési irányai a kisállamok létét amúgy is perspektívatlaná teszik.⁷

A német és a szovjet birodalom területi terjeszkedése Mussolinit arra ösztönözte, hogy ő is tovább növelje befolyását a Balkánon. Albánia megszerzése után 1940. október 28-án ezért parancsot adott Görögország inváziójára. A Balkán-félsziget megszerzésére, illetve ellenőrzésére irányuló olasz törekvéseket Moszkva határozott ellenérzésekkel figyelte. A szovjet vezetés már azt is sérelmezte, hogy az 1940. augusztusi második bécsi döntés lebonyolításába nem vonták be. Most viszont az olasz támadással olyan területek váltak hadszíntérre és potenciálisan egy másik nagyhatalom részévé vagy befolyási

7 Rauch-Misiunas-Taagepera: *A balti államok története.* Budapest, 1994, Osiris-Századvég, 138–139. o.

övezetévé, melyek a délnyugati irányú hagyományos orosz terjeszkedés hatósugarával érintkeztek. Sztálin ezért sürgősen Berlinbe küldte Molotovot, aki 1940. november 12–13-án tárgyalta a német vezetőkkel. Annak érdekében, hogy a szovjetek figyelmét elterelje a Balkánról, s egyben európai riválisának, Nagy-Britanniának a pozícióit is rontsa, Hitler azt ajánlotta a szovjet népbiztosnak, hogy a Perzsa-öböl és az Arab-tenger térségében – amely a Távol-Kelethez és Köztes-Európához hasonlóan az orosz expanzió hagyományos célpontjai közé tartozott – támadja meg a briteket, s az elfoglalt iráni és indiai területeket, melyekre már Nagy Péter szemet vetett a 18. század elején, a Szovjetunió tekintse magáénak. Az ajánlat ellen Molotov semmilyen kifogást nem emelt, ám ugyanakkor hazája balkáni érdekeinek és elképzeléseinek az érvényesítéséhez is ragaszkodott. Ezek lényege – hasonlóan a cári politika évszázados célkitűzéseivel – a szabad átjárás biztosítása volt a Boszporuszon és a Dardanellákon, valamint támaszpontok létesítése a Szorosok övezetében és egész Bulgáriának a szovjet érdekszférába való sorolása. Ennek tudomásulvétele Németország számára lényegében a Balkán elvesztését és a Kis-Ázsiába tervezett behatolás tervének feladását jelentette volna, s ezért elfogadhatatlan volt. Ez a stratégiai jelentőségű érdekellentét előrevetítette a szakítást a két nagyhatalom között, amely 1941 nyarán be is következett.⁸

A második világháború befejezését követő új világrend saját érdekeikkel egyeztetett megtervezésére mindhárom leendő

⁸ Seres Attila – Sipos Péter – Vida István: Kontinentális blokk vagy keleti hadjárat? Iratok V. M. Molotov 1940. novemberi berlini látogatásáról. *Századok*, 2005/1. 135–199. o.

győztes állam szakértői nagy energiát fordítottak. A brit és az amerikai elképzelésektől eltérően, amelyek jóindulatú, de távoli és érdektelen megfigyelők semmire sem kötelező vízióiként foghatók fel, a szovjet álláspont a térséggel közvetlen érintkezésben álló expanzív nagyhatalom kőkemény stratégiai érdekeinek a megfogalmazásaként értelmezhető. Ezek az érdekek alapvetően az ország geopolitikai helyzetéből következtek, s az évszázadok folyamán csak annyiban változtak, amennyiben a mindenkori nemzetközi helyzet ezt elkerülhetlenné tette. 1914–1916-ban a cári Oroszország egész Köztes-Európát befolyása alá akarta vonni; 1939-ben a Szovjetunióknak meg kellett elégednie a régió keleti felével. A második világháború első szakaszában Sztálin új szövetségeseitől még csak az 1939 és 1941 közötti állapot helyreállítását kérte. A háború vége felé azonban már II. Miklóson (1894–1917) is túltett, s Köztes-Európa mellett kifejezetten német területekre is igényt tartott.

A szovjet vezetés először 1941 decemberében, Eden brit külügyminiszter moszkvai látogatása alkalmából hozta szövetségesei tudomására, hogy győzelem esetén nyugaton a német támadás előtti, azaz nagyjából a régi birodalmi határokhoz fog ragaszkodni. Nem mond le tehát sem a kelet-finnországi (főleg karéliei) területekről, sem pedig a balti államokról, Kelet-Lengyelországról, Észak-Bukovináról és Besszarábiáról. Egyéb elképzelései közül Sztálin említette még Jugoszlávia egységének helyreállítását és nyugati határainak kiterjesztését olasz területekre, Albánia és Ausztria függetlenségének szavatolását, Görögország régi határainak helyreállítását, Románia nyugati határainak kiterjesztését Magyarország rovására, s persze a Szorosok szovjet ellenőrzés alá helyezését.

Továbbá kifejezte szándékát az 1938 előtti Csehszlovákia helyreállítására is, míg Kelet-Poroszország déli felével Lengyelországot akarta kárpótolni, az északi felét pedig Litvániához csapva egyszerűen a Szovjetunióhoz csatolta volna. Végül jelezte, hogy mindezekon felül Romániában és Finnországban katonai bázisokat kíván létrehozni, s ugyanezt ajánlotta Nagy-Britanniának Norvégia, Dánia, Belgium, Hollandia és esetleg Franciaország esetében. Más szavakkal: Európa érdekszférákra osztását javasolta, ahogy elődei az első világháború alatt egyszer már elképzelték, s ahogy ebben – némileg szerényebb formában – 1939-ben Hitlerrel ő maga is megállapodott.⁹

Az angolszászok nem ellenezték a kezdeti szovjet területi követeléseket. Adolf A. Berle amerikai külügyminiszter-helyettes naplója szerint Rooseveltnél bizalmasan már 1942 májusában kijelentette, hogy „nem különösebben bánja, ha az oroszok egy elég nagy területet megszereznek; az övék lehet Kelet-Lengyelország és a balti köztársaságok és talán még Bukovina és Besszarábia is”.¹⁰ Ahhoz a később kialakult szovjet elképzeléshez viszont, hogy az 1941-es határoktól nyugatra lévő államokat is befolyásuk alá vonják, és szovjetizálják, a nyugati szövetségesek ambivalensen viszonyultak. 1944 októberében, amikor külügyminiszterével Moszkvába látogatott, Churchill a Földközi-tenger északkeleti partvidékétől eltekintve lényegében egész Kelet-Közép- és Délkelet-Európát

9 Barker, Elisabeth: *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. London, 1976, The Macmillan Ltd., 128–131. o.

10 Franklin D. Roosevelt Library. Hyde Park, USA. Adolf A. Berle Papers. Box 214. Diary, May 2, 1942.

szovjet érdekszférának ismerte el. A híres-hírhedt „százalékos megegyezésben”, amely persze formális diplomáciai megállapodásnak nem tekinthető, ez tükröződött. Eszerint Nagy-Britannia számára Magyarországon és Bulgáriában 80%-os szovjet befolyás is elfogadható volt, sőt Romániában akár 90%-os is, míg Jugoszláviában legfeljebb 50%-os, s Görögországban nem több mint 10%-os.¹¹ Rooseveltné és az amerikai vezetés viszont – legalábbis szavakban – ragaszkodott a szabad választásokhoz, s a választások eredményétől függő, az adott ország lakosságának akaratát kifejező politikai rendszerek létesítéséhez. Ezt tükrözte a britek és a szovjetek által is elfogadott 1945. február 11-i, ugyancsak híres-hírhedt jaltai nyilatkozat, amely – a közhiedelemmel ellentétben – nem azt tartalmazta, hogy a Szovjetuniónak „szabad keze” van Kelet- és Közép-Európában, hanem a népek jogát erősítette meg arra, hogy szabad és demokratikus választások keretében maguk döntsék el állam- és kormányformájukról, illetve országuk politikájáról. E szép elv szankcionálása – talán nem véletlenül – azonban hiányzott az egyezményből, s ez a hiányosság kezdetől az expanzív szovjet elképzelések malmára hajtotta a vizet.

Az európai határok és érdekszférák mellett Jaltában a távolkeleti ügyek is napirendre kerültek. A három szövetséges által aláírt titkos egyezményben a Szovjetunió vállalta, hogy a német kapitulációt követő három hónapon belül megtámadja Japánt. Ennek fejében Churchill és Rooseveltné elfogadták a Szovjetunió Japánnal szembeni területi igényeit (a Szahalin-sziget déli része és a Kuril-szigetek), továbbá méltányolták Kínával

11 Churchill, Winston S.: *The Second World War*. Vol. VI. *Triumph and Tragedy*. London, 1985, Penguin Books, 197–212. o.

kapcsolatos „különleges érdekeit” (tengerészeti bázis Port Arthurban, befolyás az északkelet-kínai vasútvonalak használatára, továbbá „Külső-Mongólia”, vagyis a szovjet támogatást élvező Mongol Népköztársaság különállásának fenntartása).¹²

A háború alatti megbeszélések és megállapodások szellemének megfelelően az angolszászok minden további nélkül tudomásul vették, hogy az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezményben Románia lemondott Észak-Bukovináról és Besszarábiáról, Csehszlovákia pedig az 1945. június 29-i kétoldalú megállapodásban Kárpátaljáról. Nem váltott ki vitát a Baltikum Szovjetunióhoz csatolása sem. Lengyelország határaitól ugyan sokat vitatkoztak, de végül ebben is meg tudtak állapodni. A régi Lengyelország keleti fele, ismeretes módon, Belarusz és Ukrajna, vagyis a Szovjetunió része lett, amiért nyugaton német területekkel kárpótolták a lengyeleket (Odera-Neisse-határ).

A Szovjetunió azonban, mint előrebecsítettük, nem elégedett meg azzal, hogy európai határait több száz kilométerrel nyugatra tolta, és minimális mértékben, de stratégiai szempontból fontos helyeken a Csendes-óceán térségében is növelte területét. Azt is célul tűzte ki, hogy a határai mentén fekvő államokat a lehető legszorosabban magához láncolja. Minimálisan – például Finnországtól – semlegességet és baráti kapcsolatokat várt el. Lehetőleg azonban bábállamok létrehozására és e bábállamok belső berendezkedésének szovjet mintájú átalakítására törekedett. A Balti-tengertől a Fekete-

12 Halmosy Dénes szerk.: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat, 592–616. o.

tengerig húzódó övezet államaira, amelyeket a Vörös Hadsereg ellenőrzött, ez utóbbi sors várt. „Ez a háború – jegyezte fel Sztálin szavait Milovan Gyilas, a moszkvai szerb emigráció egyik vezetője – nem olyan, mint a régié; aki elfoglal egy területet, az arra saját társadalmi rendszerét is rákényszeríti. Mindenki addig terjeszti ki a saját rendszerét, ameddig a hadserege eljut. Másként ez nem lehet.”¹³

Az Egyesült Államok szavakban többször tiltakozott a kelet-európai államok szovjetizálása ellen. Arra azonban, hogy katonai erővel adjon nyomatékot nemtetszésének, egyszer sem gondolt igazán. Ehhez hasonlóan a Szovjetunió is elfogadta, hogy Japán és Európa nyugati fele az amerikai elképzelésekhez igazodjon. Némely terület ellenőrzésére azonban mindketten igényt tartottak. Európában ilyen volt Németország, a Távol-Keleten pedig Ázsia csendes-óceáni partvidéke. A két világhatalmi ambícióval és erővel rendelkező birodalom közötti bizalmatlanságot ezeknek a stratégiai fontos területeknek az ellenőrzésével kapcsolatos viták változtatták át szembenállássá. A két Németország, a két Kína, a két Korea és utoljára a két Vietnam létrejötte, valamint a két szuperhatalom saját szövetségi katonai rendszereinek tartós szembenállása egyaránt ezekből az érdekkonfliktusokból fakadt.

A hidegháború – változó hevességgel – 1989-ig tartott. A szembenállás a gazdasági együttműködés hiányában, ideológiai harcban, fegyverkezési versenyben és regionális konfliktusok, sőt háborúk szításában és támogatásában egyaránt megnyilvánult. Az amerikai győzelemmel végződő küzdelem

13 Djilas, Milovan: *Conversation with Stalin*. New York, 1962, Harcourt, Brace & World, 114. o.

meghatározó tényezője a két birodalom gazdasági teljesítménye közötti különbség volt. Az egy főre jutó szovjet nemzeti jövedelem az Egyesült Államokban mértnek mindössze 40-45%-át tette ki; 50% fölé sohasem emelkedett. A bruttó hazai termék összvolumene terén ugyanilyen különbségek mutatkoztak. 1970-ben az Egyesült Államok a világtermelés 27, 1985-ben pedig 28%-át adta. A Szovjetunió viszont csak 15, illetve 14%-át. Ahhoz, hogy a fegyverkezési verseny terén a szovjet birodalom lépést tarthasson az amerikaival, ebből következőleg nemzeti jövedelmének jóval nagyobb részét – a különböző becslések szerint 14-20%-át – kellett katonai kiadásokra fordítania, mint az Egyesült Államoknak – kb. 6-8%. Ez viszont csak a fogyasztás tartós és jelentős visszafogása révén volt lehetséges. A szovjet vezetés érezte, hogy sarokba szorították, ám az ellenlépésekkel éveken át késlekedett. Sőt, 1979-ben vállalkozott arra az erejét meghaladó lépésre, hogy Kelet-Európához hasonlóan megpróbálta Afganisztánt is magához láncolni. A szovjet gazdaság teljesítőképességének korlátaiból adódó konzekvenciákat csak Mihail Gorbacsov pártfőtitkársága idején, az 1980-as évek második felében vonták le.¹⁴

Az 1986–1987-ben kikristályosodott új külpolitikai és katonai doktrína lényege a fegyverkezési verseny visszafogása, a világ „nemzeti felszabadítási mozgalmainak” nyújtott támogatások csökkentése és a birodalom határain kívüli katonai kötelezettségvállalások mérséklése volt. Vagyis az addigi expan-

14 Brzezinski, Zbigniew: *The Grand Failure. The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century*. New York, 1989, Charles Scribner's Sons, 35–37. o.

zív külpolitika felváltása defenzív jellegűvel. Kelet-Európa, Kuba és általában az ún. harmadik világ szovjetbarát mozgalmainak a támogatása helyett – fogalmazta meg maga Gorbacsov 1988 elején – „saját népünk érdekeit kell szem előtt tartanunk”.¹⁵ Ennek jegyében kezdték kivonni a szovjet csapatokat 1987-ben Mongóliából, 1988-ban Afganisztánból, majd 1989-ben Kelet-Európából. Gorbacsov úgy gondolta, hogy a katonai kiadások csökkentése, a gazdaság dinamizálása és a pártállami rendszer demokratizálása révén a Szovjetunió új erőre kaphat, s továbbra is világpolitikai tényező maradhat. Ebben azonban tévedett. A birodalmi központ hatalmának meggyengülése és a diktatúra szigorának enyhülése nemcsak a kelet-európai országokat, hanem az elmúlt évszázadokban nagyrészt erőszakkal megszerzett peremterületek tagköztársaságait is függetlenedésre és a szovjetrendszer demokratizálására bátorította. Kelet-Európában ez a folyamat 1989–1990-ben, a szovjet tagköztársaságokban 1990–1991-ben ment végbe. A központi hatalom gyengesége és ezek a nemzeti törekvések vezettek oda, hogy az orosz, az ukrán és a belarusz vezetők 1991. december 8-án kimondták a Szovjetunió megszűnését.

A Szovjetunió 15 tagköztársasága közül 11 (Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Moldova [Besszarábia], Oroszország, Örményország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Ukrajna és Üzbegisztán) vezetői néhány nappal ezután nyilatkozatot írtak alá együttműködési szándékukról, és ennek szervezeteként létrehozták a Független Államok Kö-

15 Békés Csaba–Byrne, Malcolm főszerk.: *Rendszerváltozás Magyarországon, 1989–1990*. Budapest, 1999, Sokszorosított iratgyűjtemény, 1. sz. dokumentum.

zösségét (FÁK). Az államközösség területét annak vezetői egységes gazdasági térnek tekintették, közös katonai parancsnokságot hoztak létre, és ellenőrzés alá vonták a területükön található atomfegyvereket. A három balti állam és Grúzia nem csatlakozott a szervezethez, az aláíró államok közül pedig Moldova, Türkmenisztán és Ukrajna egyelőre nem ratifikálták az egyezményt. Bár Szolzenyicin és mások felvetették az etnikai és politikai határok szinkronizálásának indokoltságát, az új államok határai minden esetben megegyeztek a régi köztársasági határokkal. Ebből az következett, hogy a Szovjetunió orosz lakosságának jelentős része, összesen mintegy 26 millió fő Oroszország határain kívül rekedt. Az egyik legnagyobb csoportjuk, mintegy 8-9 millió fő az 50 milliós Ukrajnában élt. 2001-ben ők alkották a lakosság 17%-át. Ha nem a nemzetiséget, hanem az anyanyelvet vesszük figyelembe, akkor számuk és arányuk még nagyobb (15-16 millió, illetve 30%). Ezek többsége a nyersanyagokban gazdag és erősen iparosodott keleti országrészekben, a Krím félszigeten, a Donyec-medencében és az ettől északra fekvő határ menti övezetben (luhanszki körzet) él. Ezekben a körzetekben az oroszul beszélők aránya eléri, sőt egyes becslések szerint meghaladja a 80%-ot, míg a Harkiv körüli Északkelet-Ukrajnában az 50%-hoz közelít.¹⁶

A Szovjetunió jogutódja a nemzetközi szervezetekben, így az ENSZ Biztonsági Tanácsában is Oroszország, hivatalos nevén az Orosz Föderáció lett. Az új állam területe 17 millió km²-t, lakóinak száma pedig 145 milliót tett ki. Területi szem-

¹⁶ Fedinec-Font-Szakál-Varga: *Ukrajna története*. 402–403. o.

pontból Oroszország ezzel, a Szovjetunióhoz hasonlóan, világszerte első volt, míg népességszám alapján a hatodik helyet foglalta el a világ államainak rangsorában. A legfontosabb nyersanyagok, mindenekelőtt a fosszilis energiahordozók szempontjából ugyancsak a kitermelők élvonalába tartozott. Az 1990-es évek végén szén- és földgázkitermelés terén a második, kőolaj-kitermelés terén a harmadik helyet foglalta el a világban. Gazdasága viszont – részben az 1945 utáni fél évszázadban kialakított gazdasági kötelek felbomlása, részben a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérés nehézségei miatt – romokban hevert. Termelési értéke még 2000-ben is csak 2,5%-át tette ki az amerikaiak, és 5%-át Japánénak. Így még a piciny Svájcot és Belgiumot is alig előzte meg. A vásárlóerőn számított egy főre jutó nemzeti jövedelme terén, amely 23%-át tette ki az amerikaiak, még rosszabb helyezést ért el. Nemcsak a nyugat-, hanem a kelet-európai államok többségéhez képest is lemaradt. 35%-os arányával Magyarország például ezen a listán a 43. helyet foglalta el, míg Oroszország a magáéval csak az 55.-et.¹⁷ Ennek a tekintélyes nagyságú és népességű, közel 80%-ban oroszok által lakott, fontos és jelentős nyersanyagbázissal, valamint komoly nukleáris ütezővel rendelkező, ám gazdaságilag megroggyant új államnak 1991 és 2000 között Borisz Jelcin elnök próbálta kijelölni helyét a hidegháborút követő új világrendben.

¹⁷ The Economist: *Pocket World in Figures*. London, 2002, 12–27. o.

A Jelcini évtized

A Varsói Szerződés felbomlása és a függetlenné vált kelet-európai államok nyugati, vagyis euroatlanti orientációja következtében a katonai erőviszonyok az 1990-es években Oroszország hátrányára tolódtak el. Ezért és a gazdasági nehézségekkel is számot vetve Borisz Jelcin – egyébként Mihail Gorbacsovhoz hasonlóan – egész hivatali ideje alatt jó kapcsolatokra törekedett a Nyugattal és ezen belül különösen az Egyesült Államokkal. A szívélyes viszonyt Washington és szövetségesei is ambicionálták. Az együttműködés kölcsönös igénye számos konkrét ügyben megmutatkozott. Ezek sora az Észak-atlanti Együttműködési Tanács megalakításával kezdődött 1991-ben. Nyolc másik meghívott kelet-európai országgal együtt ehhez az 1997-ig működő konzultatív testülethez Oroszország is csatlakozott, s tagságát az ezt felváltó Euroatlanti Partnerségi Tanácsban is megtartotta. 1992 tavaszán a NATO 16 tagállama, néhány kelet-európai ország, valamint Oroszország és a FÁK többi tagállama engedélyezték egymás számára a területük feletti légi ellenőrzéseket (Nyitott Égbolt). Bush elnök vendégeként 1992 júniusában Jelcin hivatalos látogatáson vett részt Washingtonban. Tárgyalásaik során megállapodtak, hogy az ezredfordulóig mindkét ország csökkenteni a nagy hatótávolságú nukleáris robbanófejek számát, kezdeményezték egy nemzetközi rakétavédelmi rendszer és riasztóhálózat létrehozását, s megállapodtak a tömegpusztító fegyverek biztonságos őrzéséről és részleges megsemmisítéséről. A kereskedelmi kapcsolatok élénkítése érdekében biztosították egymás számára a legnagyobb kedvezmény elvét. 1993 tavaszán újabb amerikai–orosz csúcstalálkozóra került

sor, ezúttal Kanadában. Az új amerikai elnök, Bill Clinton bejelentette, hogy az Egyesült Államok 1,6 milliárd dollárnyi, jelentős részben vissza nem térítendő támogatást nyújt Oroszországnak gabonavásárlásokra, az atomfegyverek leszerelésére, a demokratikus intézmények kiépítésére és a Kelet-Európából kivonuló orosz katonaság hazai integrálására. Ezzel – nyilatkozta Clinton – „új, demokratikus partneri viszony alapjait teremtettük meg Oroszországgal, ami történelmi hozzájárulás lehet a világ jövőjéhez”.¹⁸ 1994. január elején Manfred Wörner, a NATO főtitkára felhívta valamennyi nem NATO-tag európai államot, hogy csatlakozzanak ahhoz a *Partnerség a békéért* elnevezésű kezdeményezéshez, amelynek az volt a deklarált célja, hogy elmélyítve a köztük meglévő politikai és katonai kapcsolatokat, hatékonyan hozzájáruljanak Európa biztonságának erősítéséhez. Bár nyilvánvaló volt, hogy ténylegesen ez a NATO keleti bővítését készíti elő, Oroszország ezt sem kifogásolta, sőt ehhez is csatlakozott. A békepartnerségi program keretében került sor 1995–1996-ban arra a szerb és horvát csapatokat szétválasztó konfliktuskezelési és békefenntartói akcióra, amelyben a NATO-csapatok mellett egy 1600 fős orosz katonai kontingens is részt vett.

A Nyugat, illetve a NATO és az Oroszország közötti együttműködés, sőt barátkozás az 1991-ben felbomlott Varsói Szerződés volt tagállamai tervezett NATO-felvételének a bejelentésével kapta az első léket. A csatlakozást megelőző tárgyalások lefolytatására először, 1997 tavaszán, csak Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország kapott meghívást.

18 Pók Attila: *A nemzetközi élet krónikája 1945–1997*. Budapest, 1998, MTA Történettudományi Intézete, 330–331. o. (História Könyvtár)

Moszkvában már ez is nyugtalanságot váltott ki, az az amerikai bejelentés pedig, hogy a belépés joga egyetlen kelet-európai országtól, így a három balti államtól sem tagadható meg, valósággal frusztrálta az orosz politika irányítóit. Az egykori Szovjetunió köztársaságaiból lett független államokat Moszkva ugyanis következetesen külön kezelte az impérium szabaddá vált kelet-európai bábállamaitól. Az előbbieket által alkotott határ menti övezetre – az amerikai Monroe-doktrína mintájára – nem is igazán külföldként, hanem „közel külföldként”, illetve „orosz földrajzi térként” tekintett, amelynek a lakói – különösen az orosz kisebbségek – iránt „különleges felelősséget” érzett. Az ún. atlantista irányvonallal szemben, amely az évszázados múltra visszatekintő zapadnyik típusú ideológia modern megfelelője volt, ezt követően nyert teret az orosz fejlődés európaiától különböző sajátlagosságát hangoztató eurázsiai orientáció, amely viszont a szlavofil típusú gondolkodás érveit újította fel.

Érzékelve az orosz elhidegülést, Jelcin elnökkel lebonyolított 1997. márciusi helsinki találkozóján Bill Clinton számos kompenzációs javaslattal igyekezett megbékíteni addigi partnerét. Javasolta, hogy a NATO és Oroszország írjanak alá egy újabb, az eddigieknél magasabb szintű együttműködési megállapodást. Bejelentette, hogy Oroszországot meghívják a világ legfejlettebb országait tömörítő G7 csoportba, amelynek addig az nem volt tagja, s hogy világbanki felvételét is támogatja. Végül ígéretet tett arra, hogy az új kelet-európai tagállamok területén a NATO nem helyez el nukleáris fegyvereket és nagyobb csapategységeket. Bár Moszkvában ezért heves szemrehányásokban részesítették, teljesen eszköztelen lévén, Jelcin elfogadta az ajánlatot. Clinton pedig betartotta az ígére-

tét: 1997 májusában Jelcin és a NATO-országok vezetői újabb megállapodást írtak alá, amelynek értelmében létrehozták a NATO és az Orosz Föderáció Állandó Tanácsát azzal a céllal, hogy minden esetleges nézeteltérést békésen és „a jóakarat alapján” rendezhessenek. Ennek viszonzásaként Jelcin bejelentette, hogy eltávolítják az aláíró országokra irányított orosz rakéták harci töltetét. Ezt követte a G7-ek G8-akká bővítése, amellyel Oroszország a világ legfejlettebb államainak klubjába nyert bebocsátást.

A nyugati–orosz kapcsolatok átmeneti megromlásával egyidejűleg az autonóm területként Szerbiához tartozó, de albán többségű Koszovóban, amely önállóságra törekedett, pattanásig feszült a helyzet. Mivel Belgrád minden észszerű kompromisszumot elutasított, 1999 elején a NATO úgy döntött, hogy katonai eszközökkel kényszeríti Szerbiát az ENSZ korábbi határozatainak a betartására. A tizenegy hétig tartó légi csapások következtében Belgrád végül elfogadta a békefeltételeket. Oroszország és a Nyugat kapcsolatai viszont tovább romlottak. Szerbia hagyományosan Oroszország egyik balkáni szövetségese volt, amelyet Koszovó önállósodása tovább gyengített. Moszkva ezért felfüggesztette kapcsolatait a NATO Állandó Tanácsával, s átmenetileg a moszkvai NATO-irodát is bezárták. A 2000-ben elfogadott orosz biztonságpolitikai határozat a legveszélyesebb kockázati tényezők közé sorolta, hogy a NATO, illetve az Egyesült Államok semmibe vette Oroszország balkáni érdekeit.¹⁹

19 Nagy László: Oroszország biztonságpolitikája, különös tekintettel az orosz–atlanti kapcsolatokra. *Hadtudomány*, 2018/1. 81–83. o.

Miközben a nemzetközi diplomácia színpadán határozot-
tan békés hírokat pengetett, az Oroszországon és a Független
Államok Közösségén belüli szeparatista vagy dezintegratív tö-
rekvésekkel szemben Jelcin minden esetben erélyesen lépett
fel. Ennek első színtere az 1812-től 1919-ig Oroszországhoz,
azt követően 1940-ig Romániához, majd 1940–1941-ben és
a második világháború után a Szovjetunióhoz tartozó Moldá-
via (Besszarábia) volt, amely 1991. augusztus 21-én deklarálta
függetlenségét. Bár a FÁK-hoz csatlakozott, a szerződés par-
lamenti elfogadását Kisinyov húzta-halasztotta, s ugyanakkor
a Romániával való egyesüléssel kacérkodott. Egyebek mellett
ezt jelezte, hogy a kalapácsos és sarlós zöld-piros zászlót már
1990-ben a román állam kék-sárga-piros trikolorjával váltot-
ták fel, amelyet a régi moldvai hercegség történelmi címere,
egy ökörfej díszített. A Romániához és ezzel a Nyugathoz
való közeledést a köztársaság közel kétharmados többségét al-
kító román lakosság jelentős része támogatta. A 14%-os uk-
rán és a 13%-os orosz kisebbséget azonban nyugtalansággal
töltötte el ez a perspektíva. A kijevi ukrán és a moszkvai szov-
jet, majd orosz szervek hathatós támogatásával végül ugyan-
ahhoz az eszközhöz folyamodtak, mint a szovjet birodalomból
kiszakadó többi nemzet: a népek önrendelkezési jogára hivat-
kozva a többségben általuk lakott területen deklarálták szu-
verenitásukat, és ezáltal nemzeti alapon dezintegráltak egy lé-
tező politikai egységet. 1990 második felében két ilyen új te-
rületpolitikai egység jött létre: augusztus 19-én egy török
eredetű, de keresztény népcsoport, a gagauzok „szovjetköztár-
sasága” Moldávia délnyugati szegletében, szeptember 2-án pe-
dig a Dnyeszteren Túli Köztársaság, ahol az ukránok aránya
28%-ot, az oroszoké pedig 29%-ot tett ki. A két rebellis te-

rület vezetői 1991 decemberében úgy döntöttek, hogy elsza-
kadnak a független Moldáviától, s szuverén köztársaságként
Oroszországhoz, illetve a FÁK-hoz kívánnak tartozni. A mol-
dáv fegyveres erők és a szakadárok, illetve az őket támogató
orosz erők (a volt 14. szovjet hadsereg Lebegy tábornok ve-
zetésével) között emiatt súlyos és több száz áldozatot köve-
telő fegyveres konfliktus bontakozott ki, amelyet csak 1992-
ben váltott fel fegyvernagyvadás. A kisinyovi vezetés ekkorra
eltávolodott Bukaresttől, és 1993-ban ratifikálta csatlakozási
szerződését a FÁK-hoz, valamint az együttműködést rögzítő
1991-es alapszerződést. Moldávia békésnek aligha nevezhető
jobb belátásra térítését a világ államai orosz belügynek tekin-
tették, és ezért nem kifogásolták.²⁰

A kaukázusi Csecsenföldön ugyancsak fegyveres konflik-
tusra került sor. Ez a 17 ezer km² nagyságú és másfél milliós
(95%-ban csecsen nemzetiségű és muszlim vallású) lakosság-
gal rendelkező régió, amely csak 1864 után vált az Orosz Biro-
dalom részévé, a Szovjetunió felbomlása után Icskeriai Cse-
csen Köztársaság néven függetlennek nyilvánította magát. Mi-
vel területén fontos olajlelőhelyek és olajfinomítók, valamint
a Kaszpi-tengerhez vezető stratégiai jelentőségű vasútvonalak
találhatók, Jelcin és tanácsadói megengedhetetlennek tartották
a régió önálló állammá vagy akár csak tagköztársasággá válását.
1994 végén ezért orosz csapatok nyomultak be Csecsenföld te-
rületére, és háromheti ostrom után elfoglalták a csecsen fővá-
rost, Groznijt. Diplomáciai körökben ez ellen sem tiltakozott

20 Völkl, Ekkehard: Bessarabien – Moldova. In Weithmann, Michael:
Der ruhelose Balkan. München, 1994, Deutscher Taschenbuch Ver-
lag, 44–63. o.

senki; a világ ezt a konfliktust is Oroszország belügyeként kezelte. Kihasználva a kedvező terepviszonyokat, az oroszok iránt hagyományosan erős ellenszenvvel viseltető csecsenek, ennek ellenére, szívéosan ellenálltak. Jelcin ezért 1996-ban kivonta az orosz alakulatokat, és olyan egyezséget kötött a csecsen vezetőkkel, amely öt évre elnapolta annak eldöntését, hogy Csecsenia az Orosz Föderáció tagállama lesz-e, vagy sem.²¹

A kaukázusi régió másik renitens állama Grúzia volt, amelyet ugyancsak a 19. század utolsó harmadában csatolt magához Oroszország. A balti államokhoz hasonlóan Grúzia is teljes önállóságra törekedett, s ezért 1993-ig a FÁK-hoz sem csatlakozott. Két tartománya, Abházia és Dél-Oszétia, ahol a grúzok csak a lakosság kisebbségét adták, s amelyek – nem alaptalanul – addigi autonómiájuk felszámolásától tartottak, ezért a moldáviai oroszokhoz és ukránokhoz hasonlóan szovjet, majd orosz orientációs politikát követett. Abházia 1992 nyarán a függetlenségét is deklarálta. Ebből hónapokig tartó fegyveres harcok keletkeztek, amelybe az abházok oldalán orosz önkéntesek és álcázott reguláris katonai erők is beavakoztak. Bár Oroszország jóindulatának a megszerzése érdekében 1993-ban Grúzia is csatlakozott a FÁK-hoz, az orosz támogatást élvező Abházia *de facto* továbbra is független maradt. Oroszországon, Szírián és két dél-amerikai államon kívül azonban a világ egyetlen állama sem ismerte el.²²

21 Ormrod, Jane: The North Caucasus: confederation in conflict. In Bremmer, Ian – Taras, Ray (eds.): *New States, New Politics. Building the Post-Soviet Nations*. Cambridge, 1997, Cambridge University Press, 96–126. o.

22 Jones, Stephen F.: Georgia: the trauma of statehood. Uo. 505–534. o.

Az 1990-es évek első felében úgy tűnt, hogy a volt Szovjetunió második legnagyobb államával, Ukrajnával Jelcinnek sikerülni fog baráti kapcsolatokat kiépíteni, és fenntartani. Ennek egyik kulcskérdése a korábban közös haderő, a haditámaszpontok és az Ukrajna területén lévő nukleáris fegyverek jövőjével kapcsolatos megállapodás volt. Ezt több egyezményben rögzítették. Először, 1993 júniusában, a fekete-tengeri flotta 50–50%-os megosztásáról és arról sikerült megállapodni, hogy 2017-ig Oroszország szabadon használhatja a szesvasztzopoli hadikikötőt és a hozzá tartozó létesítmények egy részét. 1994 januárjában, amikor Bill Clinton Moszkvában járt, háromoldalú amerikai–orosz–ukrán megállapodást írtak alá az Ukrajna területén található hadászati rakéták és nukleáris robbanótöltetek oroszországi megsemmisítéséről. S végül az EBESZ 1994. december 5–6-i tanácskozása alkalmából kibocsátott ún. budapesti memorandumban Ukrajna megerősítette, hogy átadja a területén lévő nukleáris fegyvereket, Oroszország pedig elismerte Ukrajna határait. Az orosz és az ukrán elnök mellett ezt Bill Clinton és a brit miniszterelnök, John Major is aláírta. A két utóbbi azt is szavatolta, hogy nukleáris fenyegetés esetén Ukrajna segítségére siet. A nukleáris leszerelés a megállapított ütemterv szerint haladt, és a hivatalos közlemények szerint 1996 nyarára be is fejeződött.

Közben Oroszországhoz hasonlóan Ukrajna is közeledett a Nyugathoz. 1994-ben csatlakozott a békepartnerség programhoz, 1996-ban pedig az Európa Tanács tagjává vált. Az orosz–ukrán jó viszonyt egyelőre az sem zavarta meg súlyosan, hogy az 1954-től Ukrajnához tartozó, de közel 60%-ban orosz lakosságú krími autonóm köztársaság parlamentje 1994. május 20-án deklarálta elszakadását Ukrajnától. Kijev erre úgy

reagált, hogy felfüggesztette a terület alkotmányát, és csapatokat küldött a félszigetre. A függetlenségnek így módon az orosz többség nem tudott érvényt szerezni. Ezt az ukrán kollégáját, Leonyid Kravcsukot mérsékletre intő Jelcin is tudomásul vette. Bár az orosz haditengerészet szabad mozgása huszonöt évre biztosított volt, sejteni lehetett, hogy a történetnek ezzel nem lesz vége. A megfigyelők egy része már ezekben az években „két Ukrajnáról” írt, és azt prognosztizálta, hogy az ukrán többségű és „Európa-párti” Nyugat-Ukrajna és a helyenként – mint a Krímben is – orosz többségű és „oroszpárti”, Dnyeperen túli Kelet-Ukrajna idővel államjogilag is külön fog válni. Arról viszont, hogy erre a különválásra békés formában fog-e sor kerülni, mint Csehszlovákiában, vagy egy véres háború során, mint Jugoszláviában, megoszlottak a vélemények.²³

A putyini negyedszázad

Bár Vlagyimir V. Putyint csak 2000. március 16-án választották meg Oroszország elnökévé, Jelcin betegeskedése és ita-lozásai miatt már miniszterelnökként – 1999 augusztusától – meghatározó szerepet játszott a Föderáció politikájának alakításában. Kétszer négyéves elnöki ciklusa után az akkori törvények értelmében 2008 és 2012 között csak miniszterelnök lehetett, ezért az államelnöki széket bizalmasának és politikai szövetségésének, Dmitrij Medvegyevnek engedte át. *De facto* azonban ezekben az években is ő volt az ország első számú

23 Motyl, Alexander – Krawchenko, Bodhan: Ukraine: from empire to statehood. Uo. 235–262. o.

döntéshozója. 2012-ben, majd – miután a ciklusok időtartamát hat évre emelték – 2018-ban ismét őt választották elnökké. Egyáltalán nem túlzás tehát annak kijelentése, hogy a 21. század első negyedszázadának orosz politikáját a KGB helyébe lépő régi-új orosz titkosszolgálat (Szövetségi Biztonsági Szolgálat, FSZB) egykori vezetője határozta meg.

Putyin hatalomra kerülése egybeesett az orosz gazdaság regenerálódásával és több éven át tartó – jelentős részben az energiaárak 1999-től kezdődő emelkedésének köszönhető – fellendülésével. Míg 1990 és 2000 között a termelés átlagosan évi 4%-kal csökkent, 1999 és 2009 között 5,4%-kal – más számítások szerint a 2008-as gazdasági válságig ennél is többel, közel évi 7%-kal – nőtt. A világtermelésnek azonban így is csak csekély hányadát, mintegy 2%-át adta, miközben az Egyesült Államok 2000-ben 31, 2009-ben pedig 23%-át. A többlet-bevételek tetemes részét – 2011-ben 72 milliárd dollárt – a védelmi kiadásokra fordították, amely az Egyesült Államoké és Kínáé után a világ harmadik legnagyobb katonai költségvetése volt. A lakosság jövedelmének reálértéke mindazonáltal így is jelentősen, a becslések szerint évi 10%-kal nőtt. Az évezred első évtizedében Putyin ezért – Jelcintől eltérően – rendkívül népszerű volt, ami jelentősen növelte a moszkvai vezetés önbizalmát és mozgásterét.²⁴

Putyin belpolitikai pozíciójának erősödése az első években nem járt együtt a Nyugattal szemben békülékeny és megengedő jellegű jelicini külpolitika megváltoztatásával. A Washington

24 The Economist: *A világ számokban 2012*. Budapest, 2012, Typotex Kft. 30. o. Vö. Sz. Bíró Zoltán: *Putyin Oroszországa*. Budapest, 2019, Noran Libro, 24. és 36–37. o.

elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadást Putyin az elsőként ítélte el, amely jelentősen emelte Oroszország amerikai ázsioját. Ekkor még mindkét fél úgy gondolta, hogy együttesen kell fellépniük a nemzetközi terrorizmus ellen, s az 1990-es években megkezdett demilitarizációs folyamat folytatható. Úgy tűnt, hogy Putyin Szlovénia, Románia, Bulgária, Szlovákia és a balti államok 2004-es felvételét a NATO-ba sem tekintette különösebben aggasztó fejleménynek. Az Európai Unió ugyancsak 2004-es bővítését (Málta, Ciprus, Szlovénia, Magyarország, Csehország, Szlovákia és Lengyelország mellett a három balti államot is ekkor vették fel) pedig – az orosz elit liberális és atlantista részéhez hasonlóan – kifejezetten üdvözölte. Elképzelhetőnek tartotta, hogy nemcsak Ukrajna, amelynek a tagságáról ekkor már tárgyaltak, hanem Oroszország is az EU része vagy legalábbis különleges jogokkal és előnyökkel rendelkező társult tagja lehet. Az európai kultúrában, amelyről néhány év múlva oly becsmérő nyilatkozatokat adott ki, ekkor még semmi kivetnivalót nem talált. Bár az Egyesült Államok és más NATO-államok 2003-as iraki beavatkozását nehezményezte, Oroszország valójában a nyolc évig elhúzódó közel-keleti háború nyertese volt: a kőolaj ára az egekbe szökött, s megnőtt Irán regionális jelentősége, amellyel Moszkva hagyományosan baráti kapcsolatokat ápol. Úgyhogy az ENSZ felhatalmazása nélküli katonai akciót sem törés, sem tartós elhidegülés nem követte.

Miközben a Nyugattal együttműködésre törekedett, a kizárólagosan orosz érdekszférának tekintett „közel külföldön” Putyin Jelcinnél is határozottabban lépett fel a birodalmi érdekek védelmében. Az oroszországi civil célpontok elleni me-

rényletekre hivatkozva, amelyeket hivatalosan csecsen elkövetőknek tulajdonítottak, egyes feltételezések szerint viszont az FSZB számlájára írandók, 1999 őszén az orosz légierő ismét bombázni, a tüzéség pedig lőni kezdte Groznijt. A 2009-ig tartó véres és pusztító harcokban, melyet a Kreml következetesen a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemként tüntetett fel, az orosz hadsereg végül egész Csecsniát elfoglalta, s Ramzan Kadirov személyében Putyin olyan hadurat segített a köztársaság élére, aki egészen napjainkig hűségesen követi a Kreml irányvonalát.

Az orosz birodalomépítési elképzeléseket a FÁK-tól távolodó és a balti országokhoz hasonlóan az euroatlanti szervezetekhez kapcsolódni akaró Ukrajna és Grúzia is veszélyeztette. A 2004-es ukrajnai elnökválasztásokat az oroszbarát Viktor Janukovics nyerte meg, aki – legalábbis papíron – a legtöbb szavazatot kapta. Ellenfelének, a „nyugatos” Viktor Juscenkónak a hívei azonban csalást kiáltottak, és narancsszínű zászlók alatt Kijev főterére vonulva követelték a választások megismétlését. Ez december 26-án meg is történt, és az új választásokat Juscenko nyerte. A „narancsos forradalom” mögött Putyin – a jelek szerint nem minden alap nélkül – nyugati támogatást sejtett, amire 2006-ban az Ukrajnán keresztül Európába irányuló gázszállítások felfüggesztésével válaszolt. Ezt követően elhúzódó árviata keletkezett Ukrajna és az orosz energiaóriás, a Gazprom között, ami Európa egy részét alternatív gázszállítási útvonalak kialakítására ösztönözte. A gázcsapok elzárását és az árak emelését a Nyugat – ugyancsak nem ok nélkül – üzleti lépésnek álcázott politikai nyomásgyakorlásként értékelte. Az Ukrajna és Oroszország közötti jó

viszony csak Viktor Janukovics 2010-es elnökké választásával állt helyre.²⁵

Grúziában 2003-ban került sor az ukrainaihoz hasonló politikai fordulatra („rózsák forradalma”). Az Eduard Sevardnadze helyébe lépő új államfő, a nacionalista beállítottságú Miheil Szaakasvili Juscenkóhoz hasonlóan Nyugatra tekintett, ám sem az Oroszország támogatását élvező Abházia, sem Dél-Oszétia önállósulási törekvéseivel nem tudott megbirkózni. Többször rendkívüli állapotokat kellett bevezetni, s a parlament gyakran vált igen éles konfliktusok színterévé. Idő kérdése volt, hogy a vitatott övezetekben állomásozó orosz békefenntartó erők mikor alakulnak át „rendteremtő erőkké”.

Putyin először a 2007. februári müncheni biztonságpolitikai fórumon jelezte, hogy megrendült bizalma a Nyugatban, s nehezményezi az ukrainai és grúziai eseményekbe való külső beavatkozást. Az Egyesült Államokat emellett azzal is megvádolta, hogy az újraindította a fegyverkezési versenyt. Az Egyesült Államok és az Orosz Föderáció kapcsolatában ezzel új szakasz kezdődött. Szakításra egyelőre nem került sor, de a barátkozást elhidegülés kezdte felváltani. Nem javította a viszonyt a 2008. áprilisi NATO-csúcstalálkozó sem Bukarestben, amelynek egyik fő témája a szervezet további keleti bővítése volt. Azt, hogy Albániát és Horvátországot meghívták a szövetségbe, a tagállamok nagyobb vita nélkül elfogadták. Az Egyesült Államok arra vonatkozó javaslatát azonban, hogy Ukrajnát és Grúziát vonják be az ún. tagsági akcióterv-

25 Fedinec – Font – Szakál – Varga: *Ukrajna története*. 421–426. o.

be, vagyis engedjék be őket a NATO előszobájába, a nyugat-európai tagállamok többsége – tekintettel az orosz érzékenységre – elutasította. Abban viszont egyetértettek, hogy a távolabbi jövőben ezek az országok is a szervezet tagjai lehetnek.

A bukaresti csúcs után alig fél évvel Tbiliszi eldöntötte, hogy fegyveres erővel számolja fel a dél-oszétiai szeparatizmust. A Dél-Oszétiával határos grúz falvakat ért fegyveres provokációkra válaszul Szaakasvili augusztus 8-án parancsot adott a terület katonai elfoglalására és a szakadár régió re-integrálására. Tekintet nélkül az ekkor zajló pekingi olimpiai játékokra, Putyin ezt arra használta fel, hogy teljes egyértelműséggel demonstrálja: Moszkva nem hátrál tovább; a FÁK-államok az orosz birodalom olyan részei, amelyek területén a NATO nem vetheti meg a lábát. Habozás nélkül mozgósította és Grúzia ellen vezényelte a Kaukázusban állomásozó orosz csapatokat, amelyek nemcsak Dél-Oszétiából és Abháziából üzték ki a grúz erőket, hanem a dél-kaukázusi ország belső területeire is behatoltak. S közben az egész grúziai információs rendszert megbénították. Az orosz páncélosok már a grúz főváros felé tartottak, amikor a háború ötödik napján, az Európai Unió erőteljes fellépését komolyan véve, Putyin leállította, majd visszafordította és kivonta csapatait. Röviddel ezután, augusztus 26-án viszont – Koszovó önállóságának nyugati támogatására hivatkozva – elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, s egyúttal diplomáciai kapcsolatot létesített velük. Ezzel nemcsak meggyöngítette Grúziát, hanem tervezett NATO-csatlakozása elé is akadályt gördített. A NATO ugyanis, alapító okiratának értelmében, kerüli olyan

államok felvételét, amelyek stabilitását belső konfliktusok veszélyeztetik.²⁶

A grúziai fejlemények tovább rontották a nyugati–orosz viszonyt. A szakítás azonban még mindig nem következett be. 2009-ben Medvegyev megengedte az amerikai légierőnek, hogy az afganisztáni NATO-erők utánpótlásának biztosítása céljából használja az orosz légteret. Majd 2010-ben további fegyverzetcsökkentési megállapodást írt alá az új amerikai elnökkel, Barack Obamával. Ennek értelmében mindkét ország 1550 darabra csökkentette a stratégiai hordozóeszközökre felszerelhető nukleáris robbanófejek számát. Tekintettel az orosz érzékenységre, Obama a ballisztikus rakétatámadásokat elhárító védelmi rendszer kelet-európai telepítését is felfüggesztette. Ugyanebben az időben az egyik, német sajtóban közzétett cikkében Putyin még mindig azt fejtegette, hogy az EU-nak integrálnia kellene Oroszországot is. Ugyanakkor hozzátette: Oroszországtól ne várják, hogy bármilyen tekintetben megváltozzon, s társadalmi és politikai életében az európai normákat kövesse. Vagyis az elmúlt években elnöki autokráciává alakított orosz politikai rendszert nem fogja visszaalakítani parlamentáris demokráciává. Azt, hogy ezt az EU nem fogja elfogadni, nyilvánvalóan maga is tudta. Ezért már 2010-ben elkezdte szervezni az ún. Eurázsiai Gazdasági Uniót. Ebbe azokat az államokat várta, amelyek nem tudtak vagy nem akartak megfelelni az EU elvárásainak, továbbá azokat, amelyek távozásukat fontolgatták az integráció állítólag süllyedő hajójáról. 2012-es elnöki beiktatási beszédében kijelentette: Oroszországnak „Eurázsia egészének vezetőjévé és

gravitációs centrumává”, vagyis egy új birodalommal kell válnia.²⁷ A Föderáció vonzóereje azonban olyan gyöngye volt, hogy a szervezés lassan haladt. 2014-es hivatalos megalakulásakor az unióba Oroszország mellett mindössze két ország lépett: Belarusz és Kazahsztán, s a későbbiekben további kettő: Kirgizisztán és Örményország. A szervezet jelentéktelenségét jól mutatja, hogy a 2010-es évek közepén a világ GDP-jének ezek az országok mindössze 3,2%-át adták, miközben az Európai Unió a 28-30%-át.²⁸

Az Európai Uniótól való elfordulással és az orosz vezetésű eurázsiai integráció szervezésével párhuzamosan tűntek fel Putyin megnyilatkozásaiban azok a szlavofil gondolkodások jellemző, régi keletű toposzok, amelyek Európa hanyatlásáról és Ázsia vitalitásáról szóltak. Ennek alátámasztására kezdtek LMBTQ-ellenes propagandába, és kapcsolták össze ezt egy olyan összeesküvés-elmélettel, amelynek állítólagos aktorai a világszerte virulens liberális hálózatok, amelyek arra törek-szenek, hogy az egészséges ázsiai országokban, így Oroszországban és Kínában is csökkenjen a szülési kedv, és így a Nyugat megőrizhesse hatalmát. 2012 novemberében egy nemzetközi fórumon maga Putyin a sátánizmus-hoz hasonlított az azonos neműek párkapcsolatát. 2012-2013-tól az orosz külpolitika vezérelvévé ily módon az Eurázsia-gondolat népszerűsítése és az EU gyengítése, illetve bomlasztása vált. Ennek érdekében nemcsak a szokásos diplomáciai és titkos-szolgálati eszközöket vetették be, és a különböző EU-ellenes

27 Snyder, Timothy: *A szabadság felszámolása*. Budapest, 2019, XXI. Század, 114. o.

28 Sz. Bíró: *Putyin Oroszországa*... 36. o.

26 Sz. Bíró: *Putyin Oroszországa*. 33–35. o.

szélsőjobboldali pártokat és szeparatista mozgalmakat (például a skóciait) támogatták nagyrészt titokban, hanem internetes vitaportálok létesítésével és álhírek terjesztésével az európai közbeszédet is uralni próbálták. Modernebb eszközökkel lényegében tehát ugyanazt tették, mint a cári udvar 19. századi pánszláv agitátorai a Balkánon és a Habsburg Monarchia szláv népei körében, majd a Szovjetunió, valamint az általa fenntartott Komintern ügynökei a két világháború között Európában, 1945 után pedig az egész világon.

Putyin bízott benne, hogy Belaruszhoz hasonlóan Ukrajnát is sikerül a maga oldalára vonni. Miután a 2010-es választásokon ismét Janukovics győzött, s ezúttal a nemzetközi megfigyelők szerint is csalások nélkül, erre mutatkozott is esély. Az új elnök különböző oroszbarát gesztusai közül a legnagyobb jelentősége annak volt, hogy egy újabb szerződés keretében 2042-ig engedélyezte az orosz haditengerészet számára a krími támaszpontok használatát. Putyint ez meglelégedéssel töltötte el, és számos alkalommal nyilatkozott az ukrán és az orosz nép elválaszthatatlanságáról, mi több: azonosságáról. „Évszázadokon át együtt éltünk. Együtt győzedelmeskedtünk a legborzasztóbb háborúkban. És továbbra is együtt fogunk élni. Azoknak, akik szét akarnak választani bennünket, csak ezt az egyet tudom mondani: ez a nap soha nem fog elérkezni” – írta például egyik 2012-es cikkében.²⁹ Majd 2013 júliusában Kijevben kijelentette: „Spirituális egységünk a Szent Rusz 1025 évvel ezelőtti megkeresztelésével indult. Azóta sok minden történt népeink életében, de spirituális egységünk olyan

²⁹ Snyder: *A szabadság felszámolása*. 86. o.

erő, hogy nem függ semmilyen tekintély semelyik tettétől: sem a kormányhatalomtól, de még azt is mondanám, az egyház hatalmától sem. Mert függetlenül minden, a népek felett gyakorolt hatalomtól, nincs az Úr hatalmánál nagyobb – nála semmi nem lehet hatalmasabb. És ez a legbiztosabb alapja népeink lelki egységének.”³⁰

Janukovics oroszbarát politikája és Putyin gesztusai ellenére az ukrán kormány 2013-ban véglegesítette az Európai Unióval kötendő társulási szerződés és szabadkereskedelmi egyezmény szövegét. (A NATO-hoz való csatlakozás, sőt közeledés, amelyet a közvélemény-kutatások szerint ekkor már az ukránok többsége sem támogatott, nem volt napirenden.) Annak érdekében, hogy Ukrajna ezt ne írja alá, Putyin nemcsak gesztusokat tett, és szólamokat hangoztatott, hanem a politikai nyomásgyakorlás hatékonyabb eszközeit is igénybe vette. Ismét elkezdte a gázszállítások felfüggesztését, miközben sürgette a kifizetetlen számlák kiegyenlítését. Különböző intézkedéseivel Moszkva néhány hónap alatt mintegy 4 milliárd dolláros veszteséget okozott Kijevnek. Ugyanakkor kilátásba helyezte: ha csatlakozik az Eurázsiai Gazdasági Unióhoz, Ukrajna többmilliárdos megtakarításokra számíthat. A cukor és korbács politikája megtette a magáét: nyolc nappal a kijelölt időpont előtt, 2013. november 21-én a kijevi kormány bejelentette, hogy elhalasztja az EU-val kötendő szerződés aláírását.

Miután ez a bejelentés elhangzott, ismét kijeviek tízezrei vonultak a város főterére. Kezdetét vette a „második Majdan”

³⁰ Uo. 149. o.

(hivatalos ukrán nevén a Méltóság Forradalma), amely több hétig tartott, s a kezdeti békés demonstrációk után véres összecsapásokba torkollott. Hatalmának megszilárdítása érdekében decemberben Putyin 15 millió dolláros segítséget ígért Janukovicsnak, és felajánlotta, hogy a tüntetőkkel szemben hatékonyan fellépő belbiztonsági és egyéb fegyveresek szükség esetén orosz állampolgárságot kapnak. Janukovics ugyanakkor bűnözőknek nevezte a tüntetőket, és azt állította, hogy külföldi ügynökök mozgatják a szálakat. Mindez nem segített. A 2014. február 18. és 20. közötti, több mint száz ember életét követelő utcai lövöldözést követően, február 21-én este Janukovics bejelentés nélkül elhagyta Kijevet, és Moszkvába menekült.

A kijevi tüntetések még javában folytak, amikor a Kreml urai eldöntötték: a Fekete-tenger ellenőrzése szempontjából stratégiai fontosságú Krím félszigetet – nem törődve a nemzetközi joggal és az Ukrajna határait szavatoló egyezményekkel – katonai erőszak alkalmazásával Oroszországhoz csatolják. Február közepére több ezer egyenruhás, de felségjelzés nélküli orosz katonát („kis zöld emberkék”) vezényeltek a térségbe, akik a február 27-ére virradó éjjelen elfoglalták a félsziget fővárosában, Szimferopolban található kormányépületeket. A következő huszonnégy órában megszállták a repülőtereket, lehetetlenné tették a Kijev és a félsziget közötti kommunikációt, az autonóm köztársaság kormányát lemondatták, és a parlamenttel új kormányfőt választattak. Bő két héttel a katonai akció után, március 16-án – szintén orosz katonai ellenőrzés mellett – az új kormány népszavazást rendezett, amely természetesen az elvárt eredményt hozta: a félsziget lakosságának döntő többsége – a hivatalos adatok szerint

mintegy 90%-a – az Ukrajnától való elszakadás és az Oroszországhoz való csatlakozás mellett döntött. Moszkva ezt március 18-án elfogadta, s a félsziget ezzel az Orosz Föderáció részévé vált.³¹

Bár az ENSZ Közgyűlése a krími katonai akciót elítélte, és a referendumot más nyugati szervezetekkel együtt érvénytelennek nyilvánította, a Biztonsági Tanácsban az orosz vétő megakadályozta, hogy a szervezet fellépessen a történetek ellen. Kijev ugyancsak nem volt abban a helyzetben, hogy katonailag szálljon szembe a területét ért agresszióval. A Nyugat ugyan különböző gazdasági szankciókat helyezett kilátásba, majd léptetett életbe, ezek azonban nem akadályozták meg a belföldi népszerűsége tetőpontjára jutott orosz elnököt abban, hogy tovább emelje a tétet: megpróbálta fellázítani és elszakadásra bírni a délnyugati orosz határ mentén fekvő donyecki és a luhanszki körzet orosz lakosságát. Miután ez nem sikerült, ebbe a régióba is álcázott orosz katonákat vezényelt, akik a helyi szakadár csoportokkal együttműködve a krími forgatókönyv szerint próbáltak eljárni. Április 7-én a donyecki, április 27-én pedig a luhanszki körzet deklarálta független „népköztársasággá” alakulását, amelyek májusban Új-Oroszország (Novorosszija) néven államszövetséget hoztak létre. A függetlenséget mindkét tartomány népszavazással próbálta legitimálni. Az ukrán katonaság ellenállása és a helyi lakosság jelentős részének passzivitása vagy szembehelyezkedése miatt az Oroszországhoz csatlakozás egyelőre azonban nem következett be. Közben a meg nem szállt ukrán területeken május 25-én előrehozott választásokat tartottak, amelyek

31 Sz. Bíró: *Putyin Oroszországa*. 56–66. o.

győztese a korábbi gazdasági, illetve külügyminiszter, Petro Porosenko lett. Az új elnök egyik első tette az Európai Unióhoz való társulási szerződés aláírása volt, amely 2017 szeptemberében lépett hatályba.

A nyugati világ természetesen az orosz agresszió kiterjesztése ellen is tiltakozott, ám különösebb hatása ennek sem lett. Az európai szélsőjobboldal ugyanakkor üdvözölte a történeteket, vagy legalábbis megértően viszonyult azokhoz. E szervezetek közé tartozott a francia Nemzeti Tömörülés (Marine Le Pen), az olasz Nemzeti Front, a görög Arany Hajnal és a magyar Jobbik Magyarországért Mozgalom.

A változó erősségű, de folyamatos harcokat, melyekbe idővel az orosz tűzérés és légierő is bekapcsolódott, csak 2014. szeptember 5-én váltotta fel tűzszünet. A fegyverszüneti egyezményt és rendezési tervet Minszkben írták alá a harcoló felek az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) égisze alatt. A 12 pontos jegyzőkönyv legfontosabb előírása arra vonatkozott, hogy „ki kell vonni Ukrajna területéről a törvénytelen fegyveres csoportokat, a hadieszközöket, a fegyvereseket és a zsoldosokat”. Ezt követően az EBESZ ellenőrzése mellett, amely a fegyvernyugvásra is felügyelt volna, helyhatósági választásokat kellett volna tartani.³² A jegyzőkönyv, ismeretes módon, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; a harcok 2015 januárjában kiújultak. 2015. február 12-én német-francia közvetítéssel egy második rendezési tervet fogadtak el a harcoló felek Minszkben, amelynek 13 pontja több szem-

pontból módosította a szeptemberi egyezményt.³³ Ez sem hozott azonban megoldást, a harcok, változó intenzitással, folytatódtak.

A 2014-es ukrajnai agressziót követően az orosz–nyugati kapcsolatok a hidegháború legválságosabb időszakaira emlékeztető mélypontra süllyedtek. Putyin, Lavrov külügyminiszter és a Kreml más vezetői azzal próbálták indokolni Ukrajna déli és délkeleti területeinek az elszakítását, hogy az ukránok elnyomják az orosz kisebbséget, akiknek a megvédése Oroszország szent kötelessége. Közben állandóan a NATO általi fenyegetettségüket hangoztatták. Felrőtták, hogy Montenegró 2017-es és Észak-Macedónia 2020-as felvételével keleti irányban tovább bővült a szervezet, s hogy a még 2002-ben létrehozott ún. reagáló erők erejét megháromszorozták, illetve megerősítették a kelet-európai „frontországok” légtérvédelmét. Különösen nehezményezték, hogy Romániában 2016-ban, Lengyelországban pedig 2018-ban olyan NATO-támaszpontok létesültek, amelyek rakétavédelmi rendszerei hatékony védelmet nyújtanak a térség számára bárhonnan érkező nagy-hatótávolságú rakétatámadások ellen, s amelyek – a Kreml álláspontja szerint – támadásra is felhasználhatók. Bár Ukrajna NATO-felvétele konkrétan nem merült fel, olyan amerikai nyilatkozatok ismételten elhangoztak, hogy senkinek sincs joga egy szuverén állam csatlakozását megakadályozni. Putyin erre mindig a már korábban is emlegetett „vörös vonal”-metafora megismétlésével válaszolt, amelyről azonban

³² Ukrainian peace talks lead to buffer zone deal. *CBC News*, 2014. szeptember 19.

³³ Ukraine crisis: Leaders agree peace roadmap. *BBC News*, 2015. február 12.

sohasem derült ki, hogy pontosan hol húzódik. Ezt – utalt rá többször – mindig Oroszország fogja meghatározni. S közben 2019-re felépítették a 19 kilométer hosszú Kercsi-hidat, amelyen keresztül a Krím félsziget keletről, közvetlenül Oroszországból is elérhetővé vált.³⁴

A meg-megújuló fegyveres összecsapások ellenére a 2010-es évek második felében, különösen a társulási és szabadkereskedelmi szerződés 2017-es érvénybe lépését követően, Ukrajna látványosan távolodott Oroszországtól, és közeledett a Nyugathoz. 2010-ben kereskedelmének még 40%-a zajlott a Független Államok Közösségével, 2020-ban viszont már csak 10%-a. Ukránok milliói dolgoztak az Európai Unió tagállamaiban, főleg Lengyelországban, ami sokuk munkakultúrájára és identitására gyakorolt maradandó hatást. Az orosz vagy eurázsiai szellemet pedig egyre kevesebben találták vonzónak, nem utolsósorban az ismétlődő orosz támadások és a gyakori fenyegetőzés miatt. A 2019-ben megválasztott új elnök, Volodimir Zelenszkij minden tekintetben az ukrán identitásnak ezeket az új vonásait erősítette. Választási beszédeiben megígérte a közélet megtisztítását, a demokratikus intézmények megerősítését, az elfoglalt területek felszabadítását s a NATO-hoz való további közeledést. Az utóbbi témában népszavazás kiírását tervezte.

Zelenszkij eltökélten nyugati orientációja és a NATO kelet-európai jelenlétének megerősítése Putyin számára elfogadhatatlan volt. A 2017-ben elhunyt neves, lengyel származású amerikai külpolitikai elemzővel és tanácsadóval, Zbigniew

34 Szenes Zoltán: Elrettentés és védelem: a NATO új haderőmodellje. *Hadtudomány*, 2022/2. 3–15. o.

Brzezinskivel együtt vallotta: Ukrajna nélkül nincs orosz birodalom, csak orosz állam. Ő pedig – Jelcintől eltérően – birodalmat akart. És ezt akarták a Szovjetunió, illetve annak nagysága és egykori hatalma iránt nosztalgiát érző támogatói is. 2021. december 17-én ezért minden korábbinál radikálisabb igényekkel állt elő. Nemcsak azt követelte, hogy állítsák le a NATO további keleti terjeszkedését, hanem azt is, hogy az Európába telepített nukleáris tölteteket vonják ki a hadrendből, korlátozzák az európai hadgyakorlatokat, csökkentsék a NATO-katonaság létszámát, s Oroszország nyugati határai mentén jelöljenek ki egy demilitarizált pufferzónát. Ez lényegében azt jelentette volna, hogy a kelet-európai államok NATO-védelem nélkül maradnak, s a Baltikumban vagy másutt esetleg megjelenő „kis zöld emberkék” nem fognak hatékony ellenállásba ütközni. Putyin megegyezési javaslatát az elemzők többsége ezért már nyilvánosságra kerülésekor olyan blöffnek gondolta, amelynek egyetlen célja az volt, hogy Ukrajna megtámadásakor hivatkozni lehessen annak elutasítására. Az elemzők mellett így tekintett ezekre a dokumentumokra a finn és a svéd kormány is, amelyek a Putyin fellépését követő egy-két héten belül egymástól függetlenül bejelentették csatlakozási szándékukat a NATO-hoz. Korábban mindkét ország semleges volt. A készülő orosz támadás annál is inkább valószínűnek tűnt, mert 2021 tavaszától jelentős orosz erőket és fegyverzetet vontak össze Ukrajna határai mentén, ahol demonstratív hadgyakorlatokat is tartottak.

A támadásra nem kellett sokáig várni. 2022. február 21-én Putyin bejelentette a Donyeck-i és a Luhanszki Népköztársaság függetlenségének elismerését. Beszédével egy időben reguláris orosz katonai egységek hatoltak be a térségbe. Február

24-én újabb közleményt tett közzé, amelyben a világ tudomására hozta, hogy „különleges katonai műveletet” indítanak Ukrajna ellen, annak „demilitarizálása” és „náciatlanítása” érdekében. A nyilatkozat megtételével egy időben az orosz csapatok három irányból, délről, keletről és északról indultak meg Kijev felé, amelyet más ukrán városokkal együtt sorozatos légi- és rakétatámadások értek. A cél nyilvánvaló volt: Zelenszkij eltávolítása és oroszbarát ukrán kormány hivatalba helyezése, a 2014-es krími forgatókönyv szerint. Az elgondolás azonban tévesnek bizonyult, az ukrán hadsereg ellenállása és a lakosság támogatásának hiánya miatt a „villámháborús” putyini terv dugába dőlt. 2022. február 24-én a második világháború 1945-ös befejeződése óta Európa legpusztítóbb háborúja kezdődött el.

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, professor emeritus. Fő művei: Bethlen István (1991), Magyarország története a XX. században (1999), Magyarország története (2017).

RÁCZ ANDRÁS

Az orosz–ukrán háború egy éve

Oroszország elismeri Donyeck és Luhanszk függetlenségét

Az elmúlt hónapok ukrainai eseményeinek megértéséhez fontos figyelembe venni, hogy ez a háború ténylegesen nem 2022. február 24-én kezdődött; hanem 2014 eleje óta tart. Ilyen módon ez a konfliktus a modern európai történelem leghosszabb háborúja: az elmúlt több mint háromszáz évben ennél csak az 1701 és 1714 közötti spanyol örökösödési háború tartott tovább. Több mint kilenc évvel ezelőtt, az ukrainai forradalmat és hatalomváltást követően Oroszország először katonai erővel foglalta el a Krím félszigetet, majd 2014. április elején fegyveres felkelést robbantott ki Kelet-Ukrajnában, ami kezdetben gyorsan teret tudott nyerni. Az ukrán ellentámadást 2014 szeptemberében az orosz reguláris hadsereg beavatkozása állította meg. Ukrajna rövid időn belül két nagy vereséget szenvedett, először szeptemberben Ilovajszknál, majd 2015 februárjában Debalcevénél. Mindkét vereséget egy-egy Moszkva által dominált fegyverszüneti megállapodás követte, ezek lettek a köznyelvben Minszk–I és Minszk–II néven ismert egyezmények. Ezt követően „befagytak” a frontvonalak,

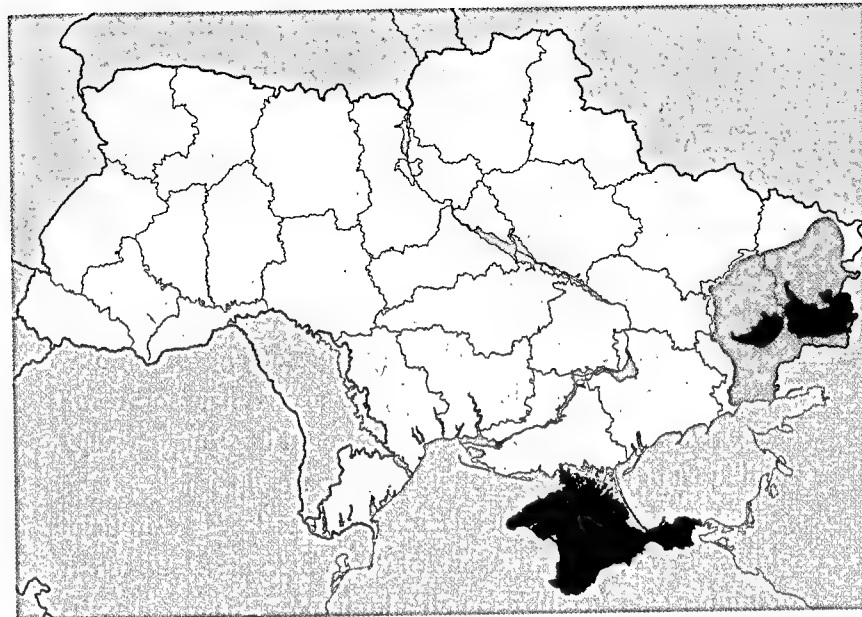
és a harci helyzet 2015 nyarától 2022 februárjáig lényegében változatlan volt.

Ezt a hosszú, majdnem hétéves periódust különös kettősség jellemezte, amelyet Lawrence Freedman amerikai elemző korlátozott háborúnak nevezett.¹ Miközben Kelet-Ukrajnában alacsony intenzitású konfliktus zajlott az ukrán fegyveres erők és a Moszkva által támogatott szeparatisták között, az orosz-ukrán határ más szakaszain teljes béke honolt, működött a kereskedelem, a kishatárforgalom, és korlátozottan ugyan, de megmaradt a diplomáciai kapcsolat is Kijev és Moszkva között. A közkeletű „se béke, se háború” helyett tehát lényegében egyszerre volt béke és háború.

Ezzel együtt azonban, bár alacsony intenzitáson, de mégis csak háború zajlott. Mindebből adódóan terminológiai értelemben a 2022 februárjától zajló eseményeket nem új háborúnak, hanem inkább a kilencedik éve zajló háború eszkalációs fázisának célszerű tekinteni. De még ennek kezdete is csak katonai értelemben a mindenki által ismert 2022. február 24-i dátum. Politikai értelemben Oroszország már néhány nappal korábban eszkalált, felrúgva az összes addigi keretet. A kulcsmomentum 2022. február 21., amikor Oroszország egyoldalúan elismerte az úgynevezett Donyeck és Luhanszki Népköztársaságok (a továbbiakban DNR és LNR²) függetlenségét.

1 Freedman, Lawrence: Ukraine and the Art of Limited War. *Survival*, Vol. 56., 2014, Issue 6, pp. 7–38. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00396338.2014.985432>

2 Donyeckaja Narodnaja Reszpublika és Luganszkaja Narodnaja Reszpublika. Luhanszk névének orosz megfelelője Luganszk, ezért is a „g”-vel írott változat szerepel az államelismerési dokumentumban, és így a rá való hivatkozásban is.

Az orosz-ukrán területi konfliktus 2014-es gócpontjai

gét. Ettől kezdve teljesen egyértelművé vált, hogy a katonai eszkaláció is csak napok kérdése. Az államelismerési dokumentumok ugyanis mindkét szeparatista régiót azok „alkotmányos” területével ismerték el, márpedig a két kváziállam a saját „alkotmányában” igényt tartott Ukrajna Donyeck és Luhanszk megyéjének teljes területére, annak ellenére is, hogy a területek jelentős része továbbra is ukrán ellenőrzés alatt állt. Az államelismerés védelmi garanciát is tartalmazott, így erre hivatkozva már a február 21-ről 22-re virradó éjjel megindultak az orosz páncélosok Donyeck és Luhanszk megyébe. Orosz katonai jelenlét természetesen 2014 óta volt a térségben, azonban Moszkva formálisan mindeddig nem volt része a konfliktusnak, így az orosz haderő szerepvállalását is igyekezett rejtteni.

Az államelismerés után azonban immár orosz zászló alatt kezdődött meg a bevonulás Ukrajnába.

A két szakadár terület elismerése olyan szempontból is válaszadó volt, hogy azzal, hogy Moszkva elismerte önállónak a DNR-t és az LNR-t, véglegesen megváltoztatta a 2014 óta fennálló *status quót*. A háború első fázisát 2014 őszén és 2015 tavaszán lezáró minszki egyezmények ugyanis a kelet-ukrajnai területeket az ukrán állam részének tekintették, Moszkva pedig hivatalosan nem ismerte el, hogy részese volna a konfliktusnak. A minszki megállapodások, bár a végrehajtásuk részleteiben Ukrajna és Oroszország sosem tudott megegyezni, a konfliktust ugyan nem oldották meg, de arra így is jók voltak, hogy a harcok intentizását alacsonyban tartsák, és valamiféle rendezési keretként szolgáljanak. 2022. február 21-ig tehát a konfliktus rendezésének az volt a kiindulópontja, hogy a két terület visszatér majd Kijev fennhatósága alá; a kérdés csak az volt, hogy pontosan milyen módon. Azzal azonban, hogy Moszkva egyoldalúan elismerte a DNR és az LNR önállóságát, a minszki keretet is felrúgta, hiszen ettől kezdve Oroszország a két régiót már nem Ukrajna részének, hanem önálló államnak tekintette. Szintén lényeges elem, hogy az államiség elismerése *de facto* nemigen vonható vissza; azzal tehát, hogy Moszkva elismerte a két területet függetlennek, lényegében irreverzibilis módon elszakadt a korábbi rendezési keretektől.

Ezt a visszavonhatatlan változást a Nyugat is érzékelte. A német kormány már másnap, február 22-én felfüggesztette az Északi Áramlat 2 gázvezeték engedélyezési eljárását,³ ab-

3 Germany freezes Nord Stream 2 gas project as Ukraine crisis deepens. Reuters, 2022. február 22. <https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/>

ban bízva, hogy az EU és Oroszország közötti legfontosabb új energetikai együttműködési projekt – ekkor még ideiglenes – leállításával nyomást lehet gyakorolni Moszkvára, legalább a további eskaláció megakadályozása érdekében. Az Európai Unió február 23-án kereskedelmi, gazdasági és technológiai szankciókat léptetett életbe a két szakadár ukrán megye ellen. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy Oroszországot elretentse a katonai eskaláció megindításától.

Oroszország 2022-es villámháborújának kudarca

A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján Oroszország azzal számolt, hogy Ukrajnát néhány nap alatt le tudja győzni. Mostanra már számos másodlagos és több elsődleges forrás alapján is biztosra vehető, hogy Moszkva úgy gondolta, a február 24-én hajnalban induló támadás negyedik napjára elfoglalják Kijevet, az ukrán politikai és katonai vezetés legnagyobb részét pedig vagy foglyul ejtik, vagy megsemmisítik. A Kreml tervei szerint a harcok körülbelül egy héttel később fejeződtek volna be, Odessza elfoglalásával, ami teljesen elvágta volna Ukrajnát a Fekete-tengertől. Nem melleleg, ezzel kritikus helyzetbe került volna az 1992 óta fennálló transznysztiai konfliktussal küzdő Moldova is.

Ám február 27-28. környékére nyilvánvalóvá vált, hogy Ukrajna nem fog összeomlani. Kijev védelme szilárdan kitartott, és az orosz csapatok előrenyomulását mindenhol sikerült megállítani vagy lelassítani. Mindebben kulcsszerepe volt annak,

hogyan az ukrán felső vezetés nem menekült el, és az ellenük indított orosz különleges műveletet is sikerült elhárítani.

Az egyetlen kivételt a déli front jelentette; itt az ukrán védelem az első napon összeomlott. Az orosz csapatok délnyugaton elérték Herszont, egy nap alatt több mint száz kilométert haladva előre, ami klasszikus villámháborús sebességnek tekinthető. Szinte azonnal át tudtak kelni a Dnyeperen is, mert a folyón átvezető hidakat az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SzBU, Szluzsba Bezpeki Ukrajini) oroszokkal szimpatizáló helyi vezetői nem robbantották fel. A Dnyeper nyugati partján így létrejött orosz hídfő tartósan fenyegette Ukrajna középső és nyugati területeit, valamint Moldovát is. Ezzel egy időben az orosz csapatok délkeleten körbezárták Mariupolt, teljesen elvágván Ukrajnát az Azovi-tengertől.

A Kijevért vívott csata

Hiába vált az első hét végére nyilvánvalóvá, hogy Oroszország villámháborús terve kudarcot vallott, ekkorra az eseményeket, a Kreml szempontjából, már vitte tovább a politikai tehetetlenségi erő. Ekkorra már az orosz csapatok egyes helyeken száz kilométeres mélységben behatoltak Ukrajna területére, súlyos harcok folytak minden fronton, mindez pedig nem tette volna lehetővé Moszkva számára a korrekciót, még akkor sem, ha lett volna rá szándék.

Oroszország nem is a háború egészét igyekezett korrigálni, hanem csak a módot, ahogyan a hadicélok el kívánta érni. Ergo, megpróbálta bekeríteni és szisztematikusan megostromolni

Kijevet, azzal a szándékkal, hogy vagy bevegye a fővárost, vagy pedig, ha ez nem is lehetséges, az ostrommal Kijev közelébe vonzza az ukrán hadsereg egységeit, ahol aztán ezeket meg lehet semmisíteni. Azonban egyik sem sikerült, elsősorban az ukrán ellenállás nem várt keménysége miatt. Ebben az is szerepet játszott, hogy ekkorra az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és néhány másik NATO-tagország elkezdte Ukrajnát nagyon részletes és aktuális felderítési adatokkal ellátni az orosz csapatok mozgásáról. Az orosz kudarc további fontos összetevője volt, hogy nem tudták elfoglalni északkeleten Csernyihiv városát, emiatt ugyanis nem használhatták az innen Kijevbe vezető vasútvonalat az utánpótlás szállítására. Fontos elem volt az is, hogy eközben elkezdtek beérkezni az első nyugati fegyverszállítmányok is, modern páncéltörő és légvédelmi fegyverekkel. Ukrajna március 22-én ellentámadást indított, szétverte a Kijevet bekerítéssel fenyegető gyűrűt, és lassacskán viasszaszorította a kimerült, súlyos utánpótlási nehézségekkel küzdő orosz csapatokat a főváros alól.

Március 29-én Oroszország hivatalosan is bejelentette, hogy befejezi a kijevi hadműveleteket, és ettől kezdve Kelet-Ukrajnára koncentrál. A hivatalos orosz narratíva az volt, hogy Kijev mindig csak mellékhadszíntér volt, az igazi cél a Donbász „felszabadítása”. Valójában ennek az ellenkezője volt igaz: Oroszország számára az egész háború addigi legfontosabb célja Kijev megszerzése volt, ettől remélték az ukrán politikai és katonai vezetés kiiktatását, ami automatikusan elvezetett volna a Donbász és a többi terület megszerzéséhez is.

Kiegyenlítődnek az erőviszonyok

2022. március elején az ukrán hadsereg a délnyugati fronton, Mikolajiv külvárosaiban megállította az orosz előrenyomulást, majd március 8-ra sikerült a támadókat teljesen kiszorítania. Az orosz csapatokat visszanyomták délkelet felé, Herszon irányába, a frontvonal a két város között stabilizálódott, de a Dnyeper nyugati partján az orosz hídfő továbbra is megmaradt.

Katonai és szimbolikus értelemben egyaránt jelentős esemény volt, hogy április 14-én az ukrán hadsereg, amerikai hírszerzési segítséggel, hajó elleni rakétákat használva elsüllyesztette az orosz fekete-tengeri flotta zászlóshajóját, a *Moszkva* cirkálót.⁴ A *Moszkva* pusztulását követően nyilvánvalóvá vált, hogy a hajó elleni rakéták fenyegetése miatt Oroszország a továbbiakban nem fog partra szálló művelettel próbálkozni sem Odessza, sem más fekete-tengeri célpont ellen. Teljesen így sem hárult el az orosz flotta által jelentett fenyegetés: az orosz hadihajók és tengeralattjárók folyamatosan támadták és támadják Ukrajna területét rakétákkal és robotrepülőgépekkel, természetesen mindvégig ügyelve arra, hogy kívül maradjanak az ukrán hajó elleni rakéták hatótávolságán.

Az orosz erők Mikolajiv alatti veresége és a partra szálló művelet lehetetlenné válása belátható időre elvette Oroszország esélyét arra, hogy elérje Odesszát, és elvágja Ukrajnát a Fekete-tengertől. Május 13-ra az ukrán erők északkeleten is

⁴ US shared location of cruiser Moskva with Ukraine prior to sinking. *The Guardian*, 2022. május 6. <https://www.theguardian.com/world/2022/may/05/us-intelligence-russia-moskva-ukraine>

sikereket értek el, ugyanis sikerült visszaszorítaniuk az orosz csapatokat Harkiv alól.⁵ A város felől ezzel együtt nem hárult el teljesen az orosz fenyegetés: külső kerületei továbbra is az orosz tűzérség lőtávolságában maradtak, 2022 őszétől kezdve pedig rendszeressé váltak a rakéta- és dróntámadások is.

Orosz sikerek a Donbászban

Kijev ostromának feladása után Oroszország a Donbászra koncentrált az erőit, azzal a céllal, hogy „felszabadítsa” mindazokat a területeket, amelyeket a fentebb említett államelismerés révén a Donyeck és a Luhanszki Népköztársaság magának követelhetett, tehát Ukrajna Donyeck és Luhanszk megyéinek egészét.

Oroszország, tanulva a kijevi fiaskóból, a Donbászban már nem villámháborúval próbálkozott. Ehelyett sokkal lassabban, módszeresebben nyomult előre, kihasználva sokszoros, pusztító tűzérségi fölényét. Az orosz tűzérség ekkoriban napi 60-80 ezer lövést is le tudott adni, míg Ukrajna ennek alig a tizedét. Alapvetően ennek a tűzérségi fölénynek volt köszönhető, hogy május 16-án, közel három hónapi véres harc után, Oroszország győzelmet aratott Mariupolnál. Az ukrán védők maradéka végül megadta magát az Azovsztal acélüzem romjai között. Ezzel Ukrajna teljesen elvesztette a hozzáférést az Azovi-tengerhez. Mariupol annyira elpusztult a harcok során,

⁵ Russians withdraw from Ukraine's Kharkiv, batter east. *Politico*, 2022. május 24. <https://www.politico.com/news/2022/05/14/russians-withdraw-ukraine-kharkiv-00032532>

hogy erősen kérdéses, hogy az egykor 450 ezer fős kikötőváros valaha visszanyerheti-e a háború előtti fontosságát.

A módszeres, tüzéségre alapuló orosz előrenyomulás a Donbász északi részén is eredményes volt. Június 25-én, másfél havi ellenállást követően, elesett Szeverodonyeck, néhány nappal később, július 3-án Liszicsanszk. Ezzel Luhanszk megye egésze orosz kézbe került, az orosz területi célok egy része tehát teljesült. A luhanszki győzelmet Vlagyimir Putyin július 4-én hirdette ki. Fontos látni ugyanakkor, hogy a mariupoli és szeverodonyeck-i harcokban az orosz hadsereg kifejezetten súlyos veszteségeket szenvedett, amelyek ráadásul a legjobb, elit egységeket érték. A késő nyári és őszi ukrán előretöréseket részben az tette lehetővé, hogy az orosz hadsereg legjobb erői meggyengültek a donbászi harcokban.⁶

Ukrán ellentámadás

Ukrajna 2022. augusztus 29-re virradóra ellentámadást indított az oroszok által 2022 tavasza óta megszállt Herszon megye nyugati részén. Az akciót a kijevi vezetés három-négy hete folyamatosan készítette elő azzal, hogy – elsősorban az Egyesült Államoktól kapott, nagy hatótávolságú HIMARS rakétarendszerekkel – precíziós csapásokat mért a Dnyeper folyótól nyugatra állomásozó orosz erők vezetési pontjaira, lőszerrak-

táira, légvédelmi eszközeire, emellett szisztematikusan rombolta a folyón átvezető hidakat és a sérült hidak helyettesítésére kialakított ideiglenes átkelőhelyeket. Ezzel pedig olyan helyzetet tudott teremteni, hogy a Dnyepertől nyugatra harcoló orosz erők helyzete egyre nehezebben fenntarthatóvá vált, elsősorban ellátási szempontból.

Kicsit több mint egy héttel később, szeptember 6-án pedig az ukrán haderő a harkivi körzetben is támadásba lendült. Nemcsak Moszkvát, de a nyugati közvéleményt is meglepte, hogy az ukrán hadsereg képes volt egyidejűleg két támadó műveletet is folytatni, egymástól viszonylag messze lévő frontszakaszokon. A harkivi ukrán ellentámadás katonai értelemben teljes győzelmet hozott, harcászati és hadműveleti szinten egyaránt. Alig egy héttel a művelet kezdete után Ukrajna visszaszerezte az ellenőrzést szinte egész Harkiv megye felett, súlyos veszteségeket okozva a megszálló orosz erőknek. Az ukrán csapatok Luhanszk megye területére is be tudtak hatolni.

A történetek rávilágítottak az orosz hadsereg katonai felderítésének súlyos hiányosságaira. Hasonlóan az augusztus 29-én indult herszoni ukrán ellentámadáshoz, Moszkva a harkivi ukrán műveleteket sem volt képes előre jelezni. Az orosz katonai felderítés képtelen volt észlelni az ellentámadás előkészületeit, így az teljes meglepetésként érte a védőket.

Orosz mozgósítás és annexió

A harkivi összeomlásra válaszul Oroszország, a megszállt területek adminisztrációját felhasználva, bejelentette, hogy népszavazást kezdeményeznek arról, hogy Herszon, Zaporizzsja,

⁶ Kofman, Michael – Lee, Rob: How the Battle for the Donbas Shaped Ukraine's Success. Analysis. *Foreign Policy Research Institute*, 2022. december 23. <https://www.fpri.org/article/2022/12/how-the-battle-for-the-donbas-shaped-ukraines-success>

Luhanszk és Donyeck megyék – illetve, orosz jog szerint a Donyeck és Luhanszki Népköztársaság – csatlakozzanak-e az Orosz Föderációhoz. A népszavazásokat szeptember 23. és 27. között meg is tartották, ám ezek természetesen teljes mértékben illegitímek voltak, hiszen a népszavazások legelemibb jogi követelményeinek sem feleltek meg. Az eredmény ennek megfelelően nem is volt kérdéses: a hivatalos adatok szerint mind a négy régió lakossága elsöprő többséggel támogatta a csatlakozást Oroszországhoz. Putyin az eredményre hivatkozva szeptember 30-án bejelentette, hogy Oroszország annektálja Ukrajna négy megyéjét, méghozzá azok teljes területével együtt. Moszkva annak ellenére döntött így, hogy ekkorra már a négy megye egyikének területét sem ellenőrizte teljes mértékben. Az annexió jogi folyamata október első hetében le is zárult. Az annexióval Moszkva a Krím után újabb, roppant nehezen megoldható helyzetet teremtett, hiszen attól kezdve, hogy ezeket a területeket betagozza az Orosz Föderációba, jog szerint lehetetlenné válik ezek bármiféle visszaadása Ukrajnának.

Egy másik, hasonlóan radikális intézkedéssel az orosz vezetés szeptember 21-én részleges mozgósítást rendelt el. Ennek keretében hivatalos adatok szerint 300 ezer tartalékos mozgósítottak. Mindez teljes sokként érte az orosz társadalmat: néhány nap alatt több mint félmillió hadköteles korú férfi hagyta el az országot, és számos tiltakozó megmozdulásra is sor került. A mozgósítottak közül sokan szó szerint néhány napos, katonai szempontból értelmezhetetlen kiképzés után azonnal a frontra kerültek. A szerencsésebbeknek jutott érdemi kiképzés is, a felszerelés és fegyverzet tekintetében azonban mindenütt kritikusan súlyos problémák léptek fel. Orosz-

országban ugyanis 1945 óta nem volt mozgósítás, így az orosz haderő teljesen felkészületlen volt arra, hogy rövid időn belül ennyi embernek tudjon megfelelő kiképzést és felszerelést biztosítani. A mozgósítottak közül nem kevesen maguknak vették meg a legalapvetőbb eszközöket is, ami értelemszerűen igen egyenetlen színvonalon felszerelt egységeket eredményezett.

Ezzel együtt a mozgósított katonák Ukrajnába vezénylésével és a kiképzés-, illetve felszerelésbeli hiányosságok miatti magas veszteségek felvállalásával az orosz hadvezetés stabilizálni tudta a harkivi frontvonalat, először lelassítva, majd meg is állítva az ukrán előrenyomulást. Ilyen értelemben tehát a részleges mozgósítás katonai szempontból orosz sikernek tekinthető.

Mindeközben Ukrajna folytatta a herszoni hídfőben tartózkodó orosz erők támadását is. A hidak és átkelőhelyek szisztematikus rombolásával november elejére az ukránok elérték, hogy kritikussá vált a herszoni orosz erők utánpótlási helyzete. Az orosz hadvezetés attól tartott, hogy ha Ukrajna hagyományos erőkkel támadást indít a hídfő ellen, akkor a folyó nyugati partján tartózkodó orosz erők sem eredményesen harcolni, sem visszavonulni nem fognak tudni. Ennek megfelelően Oroszország november 9-én bejelentette, hogy kivonja haderejét Herszonból, egészen pontosan Ukrajna megszállt Herszon megyéjének a Dnyeper folyótól nyugatra eső részéből. A kivonulással Oroszország elveszítette az ellenőrzést az egyetlen olyan ukrán megyeszékhely felett, amelyet a 2022. február 24-én kezdődött eszkaláció óta szállt meg. Ez az alig egy hónappal korábban befejeződött annexió tükrében jelentős politikai fiaskónak tekinthető.

Stratégiai patthelyzet és újabb orosz offenzíva

Mindezzel párhuzamosan Oroszország új frontot is nyitott a háborúban: október 10-től kezdve koncentrált rakéta- és robotrepülőgép-támadásokkal elkezdte rombolni Ukrajna polgári energetikai infrastruktúráját. Moszkva hivatalos álláspontja szerint a két nappal korábbi, október 8-i, a krími híd elleni ukrán támadás megtorlásaként indította ezt a hadműveletet. Valójában azonban a csapások precizitásából látszott, hosszú ideje tervezték, hogy elkezdik rombolni az ukrán energiarendszert. Az orosz stratégiai cél az volt, hogy mire a tél beáll, a lehető legnagyobb károkat okozzák, abban reménykedve, hogy ha több millió polgári lakos marad áram, fűtés és meleg víz nélkül, akkor ez elég nagy nyomást gyakorol az ukrán kormányra ahhoz, hogy engedjen az orosz követeléseknek.

Ez az orosz terv sem hozta el azonban a várt eredményt, több okból sem. Egyrészt, az ukrán energetikai infrastruktúrát a puszta mérete is nehezen rombolhatóvá tette, különösen úgy, hogy Oroszországnak csak korlátozott készletei vannak nagy hatótávolságú, precíziós csapásmérő eszközökből. Másrészt, az ukrán kormány és lakosság, erős nyugati támogatással, úgy reagált az energetikai infrastruktúra rombolására, hogy tömegesen kezdtek benzin- és dízelüzemű generátorokat importálni. 2023. januári adatok szerint az orosz támadások megkezdődése óta Ukrajna több mint félmillió (!) generátort importált,⁷ ezzel

⁷ Generators Help Shops Keep Lights on for Ukrainians Hit by War. *Bloomberg*, 2023. január 12. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-12/generators-help-shops-keep-lights-on-for-ukrainians-hit-by-war>

pedig lokális szinten tudta mérsékelni az orosz támadások hatásait. Harmadrészt, az ukrán állami és magán-energetikai cégek óriási erőfeszítéssel ugyan, de képesek voltak folyamatosan legalább többé-kevésbé működőképesen tartani az energiarendszert, és így megakadályozni a humanitárius katasztrófát. Amikor az energetikai infrastruktúra állapota a legkritikusabb volt, 2022. december és 2023. január folyamán, kontrollált, időzített áramszünetekkel akkor is sikerült egyensúlyban tartani az elektromos rendszert. Ebben, negyedik faktorként, jelentős szerepe volt a vártnál sokkal enyhébb télnak is. Ötödrészt, a folyamatos nyugati segítségnek köszönhetően – beleértve vállról indítható rakéták, önjáró légvédelmi gépágyúk és számos rakétarendszer átadását – az ukrán légvédelem hatékonysága nagyon jelentősen megnőtt az ősz folyamán. Így képesek voltak az orosz támadások erejét érdemben csökkenteni. Az Irán által Oroszországnak eladott több ezer „öngyilkos” drón legnagyobb részét az ukrán légvédelem mostanra képes lelőni.

A szárazföldi frontvonalak 2022. november közepétől megmerevedtek. Ebben szerepet játszott egyrészt az orosz mozgósítással a frontra vezényelt erők nagy száma, másrészt az időjárás is. Ukrajnában az őszi (és tavaszi) esők sártengerré változtatják a talajt és a szilárd burkolat nélküli utakat is. A jelenség annyira jellegzetes, hogy külön neve is van: ukránul *bezdorizzsja*, oroszul *raszputyica*; mindkét kifejezés „úttalanság”-nak fordítható. Ebben az időszakban lényegében lehetetlen gépesített támadó műveleteket folytatni: a járművek ugyanis csak az épített úton tudnak közlekedni, ezzel pedig könnyű célpontjaivá válnak az ellenséges tüzérségi és légitámadásoknak. A 2022–2023. évet külön is sajátossá tette a

rendkívül enyhe tél: lényegében elmaradt az az általában januártól márciusig tartó időszak, amikor a keményre fagyott talajon ismét lehetséges manőverező hadviselést folytatni.

Ebben az időszakban Oroszország egyre inkább a Donbász középső szakaszára, itt is Bahmut (szovjet néven Artyomovszk) városának megszerzésére koncentrált. A békeidőben mintegy 70 ezer lakosú várost az ukrán erők 2014 óta alaposan megerősítették, így a Bahmutért folytatott harcok fokozatosan a téli időszak legfontosabb hadszínterévé váltak. Az oroszok a reguláris haderő mellett bevetették a Wagner-csoport nevű katonai magánvállalat (CsVK) harcosait is, sok esetben arra használva őket, hogy frontális támadásokat indítsanak a megerősített ukrán állások ellen. Óriási, több tízezres veszteségek árán, de február végére sikerült megszerezniük a város legnagyobb részét. Jelen fejezet lezárása idején a Bahmutot védő ukrán erők helyzete kritikus, azonban a város orosz kézre kerülése esetén sem várható az ukrán védelem összeomlása, Bahmuttól nyugatra ugyanis további, jól megerősített ukrán állások találhatók.

Háború a mérlegen

Bár egy folyamatban lévő konfliktus mérlegét nehéz pontosan megvonni, bizonyos tanulságok már így is leszűrhetők. Az első és legfontosabb, hogy Ukrajna olyan értelemben már most győztese ennek a háborúnak, hogy meg tudta akadályozni Oroszországot a támadási tervei maradéktalan megvalósításában. Bármilyen véget is ér majd a háború, az a veszély elhárulni látszik, hogy Ukrajna elveszítse szuverenitását. Az orosz

terv, hogy Kijevben egy Moszkva iránt lojális bábkormányt ültessenek hatalomba, már biztosan nem valósul meg.

Ugyanakkor Ukrajna emberveszteségben és anyagiakban óriási árat fizetett ezért. Ami az emberveszteséget illeti, a haderő vesztesége nem nyilvános, de nyugati becslések szerint meghaladja a 100 ezer halottat és sebesültet. A polgári lakosság vesztesége 2022. február 24. óta ENSZ-adatok szerint legalább 8000 halott és mintegy 13 ezer sebesült,⁸ azonban – figyelembe véve az ENSZ roppant konzervatív módszertanát – az áldozatok valószínű száma ennek minden bizonnyal a sokszoros. Szintén ENSZ-adatok szerint⁹ több mint 8 millió ukrán menekült tartózkodik Európában, további 2,8 millió pedig Oroszországban. Az ország lakossága a háború előtt mintegy 43 millió fő volt, így a mostani számok azt jelentik, hogy az ukránok majdnem 25 százaléka külföldön keresett menedéket a háború előtt. Minél tovább tartanak a harcok, annál kevesebben fognak a hazatérés mellett dönteni, Ukrajna tehát demográfiai értelemben nagyon súlyos veszteséget fog elszenvedni.

Jelen cikk lezárása idején az ország területének 18 százaléka van orosz megszállás alatt, és roppant súlyosak az infrastruktúrát ért károk is. A harcok által érintett területeken, különösen a Donbászban, a második világháborút idézi a pusztítás szintje. A davisai Világgazdasági Fórum 2023. februári becs-

⁸ UN rights chief deplores Ukraine death toll one year after Russian invasion. *UN News*, 2023. február 21. <https://news.un.org/en/story/2023/02/1133737#:~:text=According%20to%20latest%20UN%20human,have%20repeated%20on%20many%20occasions>

⁹ Ukraine Refugee Situation. *United Nations High Commissioner for Refugees*, 2023. március 7. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

lése szerint az újjáépítés legalább 540 milliárd dollárba fog kerülni; ez mai árakon a második világháború utáni Marshall-segély körülbelül háromszorosa.¹⁰ Ez még akkor is óriási hozzájárulást fog igényelni a nemzetközi közösség részéről, ha sikerül becsatornázni az orosz állami tartalékokból lefoglalt mintegy 300 milliárd dollárt.

A harcok nemcsak az infrastruktúrát pusztították: 2023. januári adatok szerint mintegy 160 ezer négyzetkilométernyi terület¹¹ akna- és lőszermentesítése lesz szükséges, mielőtt biztonságosan újraindulhat ott a polgári élet. Ez az ország mintegy 600 ezer négyzetkilométeres területének már most is több mint a negyedét érinti, amivel Ukrajna a világ egyik leginkább elaknásított országává vált.

Ami Oroszországot illeti, Moszkva a háború elején a hadüzenetben meghirdetett céljai közül egyet sem tudott maradéktalanul megvalósítani, a legtöbb kapcsán pedig éppenséggel a várttal teljesen ellentétes hatást ért el. A „nácitlanítás” jelszóval bejelentett szándék az ukrán vezetés leváltása, esetleg megsemmisítése lett volna; a Zelenszkij-adminisztráció helyére Moszkva oroszbarát bábkormányt tervezett ültetni. Ehelyett Zelenszkij nemhogy a helyén van, és továbbra is vezeti az országot, de ő a modern ukrán történelem legnépszerűbb vezetője, aki bőven 80 százalék feletti lakossági támogatást élvez.

10 What would a 'Marshall Plan' for Ukraine look like? *World Economic Forum*, 2023. február 3. <https://www.weforum.org/agenda/2023/02/marshall-plan-for-ukraine/>

11 Ukrainian Red Cross warns of land mine threat 'for decades'. *Deutsche Welle*, 2023. január 24. <https://www.dw.com/en/ukrainian-red-cross-warns-of-land-mine-threat-for-decades/a-64504735>

Ukrajna „demilitarizálásának” szándéka az ukrán hadsereg legyőzését, majd részleges leszerelését és modern fegyverektől való megfosztását jelentette volna. Ehelyett az ország egy év elteltével közel egymillió embert tart fegyverben, miközben több mint 120 milliárd dollár értékben¹² kapott fegyvereket, katonai felszereléseket és gazdasági támogatást a Nyugattól. Összehasonlításképpen: ez jóval meghaladja az Orosz Föderáció teljes katonai költségvetését, amely 2021-ben mintegy 66 milliárd dollárt tett ki. A demilitarizálni szándékozott ukrán hadsereg 2022 nyara óta visszafoglalta a megszállt területek körülbelül felét, és jelenleg is eredményesen védekezik a keleti fronton zajló orosz offenzíva ellen. A háború végeztével Ukrajna várhatóan Európa egyik jelentős katonai hatalma lesz, köszönhetően a fegyveres erői létszámának, egyre modernebb, jelentős részben nyugati felszerelésének és leginkább az orosz hadsereg elleni háborúban szerzett harci tapasztalatainak.

Az orosz célok része volt az is, hogy véget vessenek Ukrajna euroatlanti integrációs ambícióinak. Ehelyett az történt, hogy a NATO és Kijev között minden korábbinál intenzívebb az együttműködés, az Európai Unió pedig 2022-ben megadta Ukrajnának a tagjelölti státust. Bár rövid és középtávon Kijev egyik szervezetnek sem lesz tagja, az együttműködés szorosabbá válása várhatóan folytatódni fog, Moszkva tehát itt is az eredeti céljaival ellentétes hatást ért el.

12 Stoltenberg: NATO Allies provided Ukraine with around USD 120 billion in support. *Defence Industry Europe*, 2023. február 9. <https://defence-industry.eu/stoltenberg-nato-provided-ukraine-with-around-usd-120-billion-in-support/>

A támadás megindítását Oroszország azzal is indokolta, hogy meg kell védeni az ukrainai orosz ajkú lakosságot az állítólagos ukrán náci uralomtól. Ehhez képest a támadás elején elfoglalt területek döntően valóban orosz ajkú lakossága a legtöbb helyen kifejezett ellenszenvvel viseltetett a megszálló erők iránt, néhány helyen pedig bátor ellenállási akciókra is sor került. Bár a kezdeti tiltakozásokat az orosz csapatok hamarosan letörték, a megszállt területeken kibontakozó ellenállási mozgalomnak komoly szerepe volt abban, hogy Moszkva nem tudta megszilárdítani az uralmát Herszon és Zaporizzsja megyék felett sem.

Miután pedig napvilágra került először a bucsai mészárlás, aztán a többi, hasonlóan súlyos tömeggyilkosság, az ukrán politikai elit és a lakosság számára egyértelművé vált, hogy nem lehet kiegyezni a megszállókkal, mivel Oroszország valóban Ukrajna megsemmisítésére tör. Ugyanennek az antagonisztikussá vált szembenállásnak a következménye az is, hogy miután az ukrán hadsereg felszabadított egy-egy területet, a helyi lakosság legnagyobb része kitörő örömmel fogadta a beérkező ukrán csapatokat, hiszen ez számukra a mindennapi életvesztélt hordozó orosz megszállás végét jelentette.

Ilyen értelemben a háború valószínűsíthetően Moszkva *soft power* befolyásának végét is jelenti. Azzal ugyanis, hogy az orosz hadsereg Ukrajna többségében orosz nyelvű lakosság által lakta részeit rombolja, és követi el ott emberiség elleni bűncselekményei sorát, járulékos hatásként hitelteleníti a Kreml törekvéseit arra, hogy saját befolyása alatt egyesítse az orosz ajkúakat. Az erre használt *ruszskij mir* kifejezés keserű iróniája, hogy a *mir* szó nemcsak „világ”-ot, de „béké”-t is jelent. Tavaly február óta számos vicc, illetve elkeseredett meg-

jegyzés épül erre a kettős jelentésre, így például az, hogy a lerombolt ukrainai falvak jelentik az orosz világot, illetve békét. Összességében tehát az „orosz világ”, a *ruszskij mir* megteremtésének esélye valószínűleg szintén Oroszország háborús veszteségei közé kerül.

A jövő: tartós elhidegülés a Nyugat és Oroszország között

Mindezekén túl tartós politikai hatás az is, hogy várhatóan évtizedes távlatban megváltozik a Nyugat és Oroszország viszonya, mégpedig a kölcsönös, tartós elhidegülés irányába. Egyrészt, a háború hatására a NATO tovább erősítette kelet-európai jelenlétét és egy esetleges orosz agresszióra való reagálási képességét.¹³ Emellett Európa országai is újra fegyverkezni kezdtek. A legjelentősebb fordulatot talán Németország tette: a 2022 februárjában meghirdetett német *Zeitenwende* (korszakváltás) politika azt irányozza elő, hogy Németországnak újra jelentős katonai hatalommá kell válnia, és ehhez hozzá kell rendelni a szükséges erőforrásokat is. A német korszakváltás egyik, már látható gyakorlati megnyilvánulása, hogy Németország Ukrajna negyedik legjelentősebb katonai támogatója (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Lengyelország után) az átadott fegyverek és eszközök értékét te-

13 Csiki Varga Tamás – Tóth Péter: Megerősített elrettentés és védelem – a NATO új stratégiai koncepciójának és madridi csúcstalálkozójának értékelése. *SVKI Elemzések*, 2022/8. https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzések_2022_8.pdf

kintve.¹⁴ A háború előtt elképzelhetetlen lett volna, hogy Németország nehézfegyvereket szállítson egy folyamatban lévő katonai konfliktusba, és harcra képezze ki az egyik háborús fél katonáit – de az ukrajnai háború ebben is változást hozott. Berlin nincs egyedül a haderőfejlesztéssel: Lengyelország is igen jelentősen erősíti hadseregét, másfélszeresére emelve a katonai kiadásokat, s nagyléptékű eszközbeszerzési programot végrehajtva.

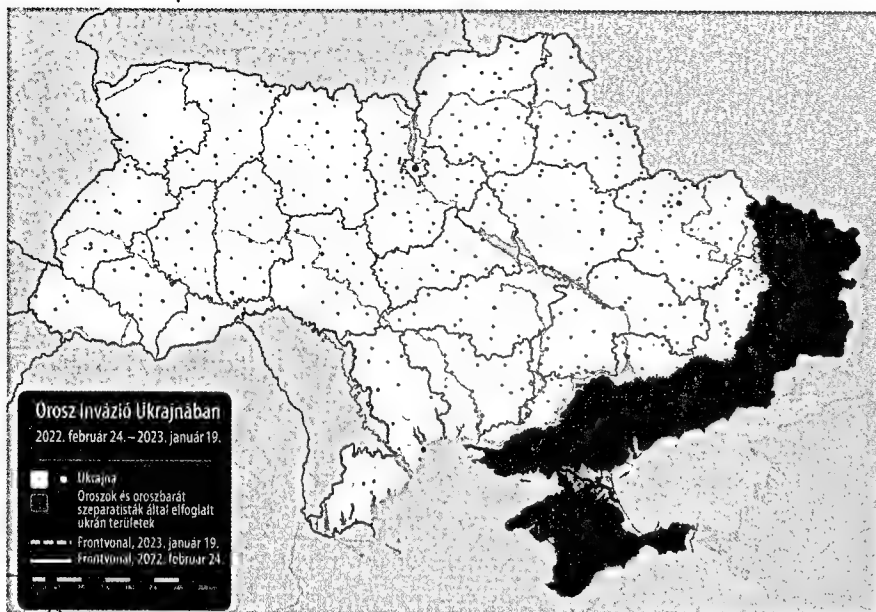
Másrészt, a nyugati szankciók, az orosz gazdasági válaszlépések és elsősorban az energiaszállítások leépülése azt eredményezi, hogy eltűnőben van az Európa és Oroszország kapcsolatát évtizedeken át meghatározó *Ostpolitik* logika alapja, a kölcsönösen előnyös kereskedelem. A hidegháború alatt a Német Szövetségi Köztársaság által elkezdett Szovjetunió-politika lényege az volt: azzal, hogy a demokratikus Nyugat vásárolja a szovjet energiahordozókat, a létrejövő kölcsönösen előnyös helyzet révén hozzájárul a kontinens egészének stabilitásához. Ez az alapelv határozta meg a hidegháború utáni német Oroszország-politikát is, és ezen keresztül jelentősen hatott az EU–orosz viszonyra is. Azonban ha a kétoldalú kereskedelem legnagyobb részét kitevő energiaszállítások leépülnek, erősen kérdéses, hogy mire alapulhatnak majd a háború után a Nyugat – elsősorban Európa – és Oroszország kapcsolatai.

Azt, hogy mikor kerülhet sor a háborút lezáró békekötésre, egy évvel a nagy léptékű eskaláció kitörése után még nem

lehet felelősséggel megmondani. Elsősorban azért nem, mert egy folyamatban lévő háború kontextusában a békeszerződés a konfliktus teljes, mindenre kiterjedő lezárását jelenti, amely magában foglalja az összes vitás kérdés rendezését, ideértve különösen a területi vitákat. Ukrajna és Oroszország viszonyában viszont jelenleg nem kevesebb mint öt (!) olyan terület van, amelyek státuszát tekintve homlokegyenest ellentétes Kijev és Moszkva álláspontja. Ezek a 2014-ben Oroszország által törvénytelenül annektált Krím félsziget, valamint az orosz jog szerint 2022. október elején annektált donyecki, luhanszki, zaporizzsjai és herszoni körzetek. Amint fentebb láttuk, Donyeck és Luhanszk vonatkozásában már a 2022. február 21-i államelismerés is visszavonhatatlan változást eredményezett, az annexiók azonban még tovább távolították egymástól Kijev és Moszkva álláspontját.

Mivel az orosz annexiókat Kijev és a nemzetközi közösség legnagyobb része sem ismeri el, könnyen belátható, hogy ez nem egy olyan problémakör, amelyben reális volna a gyors, azonnali, mindenre kiterjedő megegyezés. Kivételt jelentene elméletileg természetesen az az eset, ha Ukrajna azonnal megadná magát, és elfogadná a területi veszteségeket, erre azonban nincs reális esély. Hasonlóan kicsi az esélye annak is, hogy Oroszország mondjon le az annektált területekről, és ezzel teremtsen meg a megegyezés feltételeit. Ez nemcsak politikai, de alkotmányos okokból is roppant nehézkes lenne, az orosz alkotmány ugyanis nem teszi lehetővé az ország területéről való lemondást; ergo, egy valódi békeszerződés az orosz alkotmány módosítását is igényelné. Egy ilyen léptékű kompromisszum azonban a 2024 tavaszán esedékes orosz elnökválasztás előtt lényegében kizárt, annál is inkább, mert a Putyin-korszak egyik

14 Ukraine Support Tracker. Kiel Institute for the World Economy. <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker/>

Ukrajna a 2022. február 24-i orosz inváziótól 2023 januárjáig

emblemikus eredménye volt a Krím félsziget elfoglalása, illetve – orosz terminológia szerint – „visszaszerzése”.

Azonban az, hogy a békeszerződés nehezen elérhető, nem jelenti, hogy egyáltalán ne volna lehetőség a harcok lezárására egy fegyverszünettel. A fegyverszünetnek ugyanis nem peremfeltétele semmiféle részletes, átfogó politikai megállapodás: elegendő, ha a harcoló felek mindegyike – jellemzően valamifajta nemzetközi közvetítéssel – kész befejezni az aktív harctevékenységet, és tárgyalóasztalnál folytatni a megoldás keresését. Ebből az is következik, hogy egy fegyverszünet csak akkor lehet reális, ha az aktuális harctéri helyzet vagy mindkét fél számára elfogadható, vagy az egyik fél annyira meggyen-

gül, hogy a *status quo* elfogadásával tudja csak megakadályozni a további veszteségeket.

Jelenleg, 2023. március elején egyik forgatókönyv sem tűnik olyanak, ami hamarosan megvalósul. Oroszország óriási katonai veszteségei ellenére is tartja a megszállt területeket, sőt, egyes frontszakaszokon, például Bahmutnál, támad is. Ukrajna azóta, hogy 2022 novemberében lényegében „befagytak” a frontok, részben az orosz offenzíva feltartóztatására koncentrál, részben pedig készül a 2023 tavaszán megindítani tervezett saját nagy ellentámadására. Amíg ez az ukrán ellentámadás nem kulminál – akár a felszabadítani vágyott területek visszaszerzésével, akár a harcban való kifulladásal –, addig nem reális Kijevtől azt várni, hogy elfogadjon bármiféle, a *status quo*-ra alapuló fegyverszüneti javaslatot.

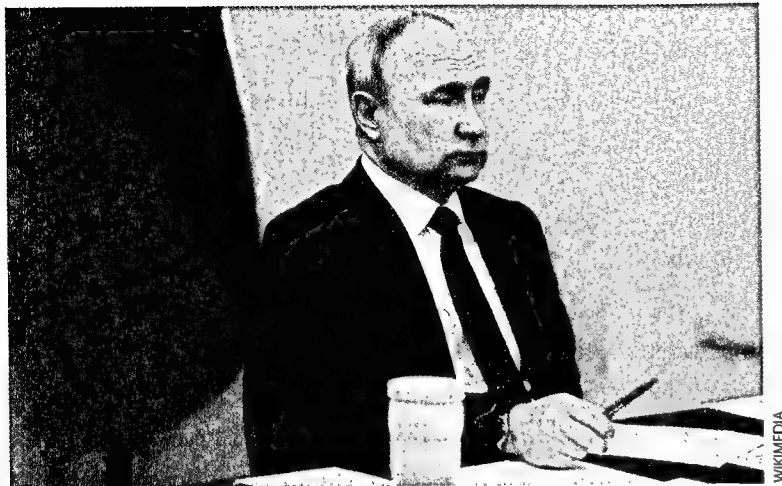
Másképp fogalmazva, a következő hónapokat még minden bizonnyal az elmúlt egy évben látottakhoz hasonló intenzitású harcok határozzák meg. Valamikor a tavasz folyamán várhatóan elindul majd a régóta tervezett ukrán ellentámadás. Bármiféle rendezés elsősorban annak függvénye lesz, hogy ez a művelet hogyan alakul. Addig azonban, amíg ez kikristályosodik, folytatódni fog a második világhégés óta legpusztítóbb európai háború.

Rácz András a Német Külpolitikai Társaság, a DGAP kutatója, a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója. A tanulmányhoz szükséges háttérkutatás a Nemzeti Kutatási, Innovációs és Fejlesztési Hivatal (NKFIH) 129243-as számú, *Hagyomány és rugalmasság Oroszország biztonság- és védelempolitikájában* című kutatási ösztöndíjának támogatásával valósulhatott meg

Putyin és Zelenszkij

A posztszovjet elnöki modell

Több mint harminc évvel a Szovjetunió felbomlása után is úgy volt a legkényelmesebb összefoglalóan beszélni az utódállamokról, hogy „posztszovjet térség”. 2004-ben sikeresen „leváltak” róla a balti államok, amikor az Európai Unió és a NATO tagállamai lettek. A térség végleges szétesésének most vagyunk a tanúi. Oroszország Ukrajna elleni háborúja felgyorsította a Moszkva köréből való kitörés folyamatát. A térség országai közül Belaruszra nehéz úgy gondolni, hogy még őrizné az önálló államiság minden jegyét, az összes többi állam nyíltan elhatárolódik vagy legalábbis semlegesnek igyekszik mutatkozni. Nem a testvéri szövetség, hanem az erőszak hozta létre a Szovjetuniót, amihez senki sem szeretne visszatérni, amikor békemisszióként feltüntetett háborúk után ismét beköszöntött a nyílt területszerzés kora. Még az 1990-es években Oroszország a Grúziához tartozó Abháziában az ENSZ, Dél-Oszétiában az EBESZ közreműködésével avatkozott be. Ezt a *status quót* a 2008-as orosz–grúz háború változtatta meg, amit már nem lehetett békefenntartásként interpretálni, azt a nemzetközi közösség széleskörűen elítélte. Más helyzet alakult ki Transznyisztriában, ahol Oroszország nemcsak béke-

kontingenst állomásoztatott, hanem sokoldalúan támogatta a helyi szeparatistákat, beleértve a katonai támogatást is, 2014-től a Donbászban már csak utóbbi kettő volt meg. A moldovai konfliktus egyfajta „tesztpálya” lett az új orosz koncepció számára, amelynek célja, hogy megőrizze befolyását a poszt-szovjet térségben. Az Orosz Föderáció taktikája az „ellenőrzött káosz” volt, amely a megoldatlan és „befagyasztott” fegyveres konfliktusokon alapult.¹ Moszkva értelmezésében békefenntartás volt a beavatkozás Tádzsikisztánban (1992) és Kazahsztánban (2022) is.

A kommunista párt és az államigazgatás viszonyának reformjával a politikai átalakulás már a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben megindult. Ekkortól kezdték keresni a ha-

¹ Michał Romańczuk: The Russian Federation's involvement in peace missions after the dissolution of the USSR. *Acta Politica Polonica*, 2018/2. 47–49. o.

talom súlyainak és ellensúlyainak egyensúlyán alapuló nyugati típusú alkotmányos berendezkedés konkrét formáit. Maga Mihail Gorbacsov is a Szovjetunió (első és utolsó) elnöke lett, és az utódállamokban is az elnöki modell valamilyen formája honosodott meg. Közös vonása az utódállamok elnöki intézményeinek többek között, hogy az államfő a fegyveres erők főparancsnoka, az ország függetlenségének és területi integritásának garanciája, meghatározza a bel- és külpolitikát. A legfontosabb eltérések egyike pedig az elnöki ciklus hosszában nyilvánul meg. Például Kazahsztán alkotmánya tiltja, hogy egy személyt két egymást követő ciklusra válasszanak elnökké, de ez a szabály nem vonatkozott az ország első elnökére, Nurszultan Nazarbajevre. Belaruszban 2004-ben, Tádzsikisztánban 2016-ban törölték el az újraválaszthatóság korlátozását. Azerbajdzsán 2016-ban létrehozta az alelnöki posztot. Az alelnököt az elnök nevezi ki, így lett 2017-ben İlham Alijev alelnöke a saját felesége.

Putyin 1999-ben lett először elnök, majd 2004-ben újraválasztották. 2008 és 2012 között Dmitrij Medvegyevnek hívták az államfőt, Putyin a miniszterelnöki széket foglalta el, de ahogy sokan, sokszor elmondták, valójában néha nehéz volt kitalálni, hogy ki is valójában az elnök. Medvegyevre csak azért volt szükség, hogy ne kelljen alkotmányt módosítani a demokrácia látszatának fenntartására. A 2020-as alkotmány-módosítás során meghagyták azt az előírást, amely szerint egy személy az államelnöki tisztséget legfeljebb két ciklusban töltheti be, ám az addig kitöltött mandátumok száma a hivatalban lévő elnök esetében „lenullázódik”, azaz Vlagyimir Putyin még kétszer jelöltheti magát. Ezzel Ukrajnában is megpróbálkozott az ország második elnöke, ám a Leonyid Kucsma első ciklusa alatt, 1996-ban elfogadott alkotmány rögzítette a legfeljebb két ciklusra vonatkozó kikötést, és nem tett kivételt a hivatalban levő elnökkel sem. Így Ukrajnában nem lett „örökös” elnöki intézmény, sőt, mind a mai napig csak Kucsmanak sikerült az újraszólás. Ukrajna elnöke az alkotmány eredeti, 1996-os szövege értelmében egyébként az állami szuverenitásnak, Ukrajna területi integritásának, Ukrajna alkotmányának, az emberi és polgári jogoknak és szabadságjogoknak a garanciája, amit 2019-ben kiegészítettek azzal, hogy az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás garanciája is. Zelenszkijre az ukrán nyilvánosságban ezért nemcsak elnökként, hanem „a garancia”-ként is hivatkoznak.

Kétség sem lehet afelől, hogy az orosz–ukrán háború politikai és gazdasági tényezők sokaságának rendszerszintű terméke. Mégis, már az első hetekben világossá vált, hogy a személyiségek milyen döntő szerepet játszanak a történelem menetének alakulásában: Vlagyimir Putyin orosz elnök jelen-

tős tényezőnek bizonyult a katonai eskalációban, Volodimir Zelenszkij ukrán elnök pedig az ukrán ellenállás erejének alakításában.²

Putyin felemelkedése

Borisz Jelcin, az Orosz Föderáció első elnöke a személyes döntések híve volt. Személyesen döntött úgy, hogy az új alkotmányban saját játékszabályokat ír elő, a Csecsenföld elleni háború megindításáról 1994-ben titkos elnöki rendelet szövegét, és személyes döntéseken alapult a privatizációs program nagy része. Nem volt kivétel az utódjának kiválasztása sem. Saját családjára sem tudta, hogy 1999 végén nyugdíjba vonul, elhatározását az utolsó pillánatig sikerült titokban tartania.³

Az 1999-ben hivatalba lépő Putyin elnökségének korai időszakában arcképét már szőnyegbe szőtték, alakját egy uráli öntődében bronzba öntötték, Cseljabinszkban olyan órát gyártottak, amelynek számlapján az elnök képe volt látható, a helyi cukrászda ugyanilyen mintájú tortát árult, a „Putyin bár” nevű vendéglátóhelyen pedig „Amikor Vova kicsi volt” tejturmixot lehetett kapni, egy Izborszk nevű szürke kisvárosban „Putyin nyomában” elnevezésű turistaútvonalat ajánlottak, amelynek során meg lehetett nézni azokat a helyeket, ahol Putyin ubor-

2 Mykhailo Minakov: Zelensky versus Putin: the Personality Factor in Russia's War on Ukraine. *Focus Ukraine – Blog of the Kennan Institute*, 13 April 2022.

3 Stephen White – Ian Mcallister: The Putin Phenomenon. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2008/4., 606. o.

kát evett, levette a zakóját, és ivott a forrás vizéből, és ahol megérintett egy fát, amely azóta hasonló érintésre mindenkinek teljesíti a kívánságát. Arcképét bármilyen formában meg lehetett venni, akár Swarovski-kristályokkal kirakva is. Egy szentpétervári kiállítás „Három perc V. V. Putyinnal” címmel arra kínálta lehetőséget a látogatóknak, hogy egy kis időt eltöltsenek az elnök makettjével a dolgozószobájában, ahol a balti flotta történetéről szóló esszékötetet olvassa hűséges labrador kutyájával az oldalán. A hasonló történeteknek végelethetetlen a sora.⁴

Szépirodalmi alkotások is születtek róla. Egy kizárólag nőkből álló zenekar pedig 2002-ben viharos sikert aratott *Olyat, mint Putyin* című kislemezével. Szarkasztikusan ábrázolta az elnököt, mint ideális férfit, ám ez nem tűnt fel senkinek: a nyugati sajtó excentrikus propagandának tartotta a produktumot az acélos tekintetű volt KGB-sről, aki a szavazatokért félmeztelenül is hajlandó fotózkozni,⁵ maga Putyin pedig felhasználta a dalt a 2004-es elnökválasztási kampány során. A Putyin-elnökség felületesen támaszkodott a közvélemény támogatására, mindennél inkább az első években elért erős gazdasági teljesítmény generálta a támogatottságát. A kilencvenes évek szörnyű nehézségei után Putyin elnökségének első két ciklusában a reáljövedelmek megkétszereződtek, az élet nyugodtabbá és kiszámíthatóbbá vált.

⁴ White – Mcallister: 607–611. o.

⁵ Tom Blackwell: Mysterious and 'arrogant' Vladimir Putin seeks Russia's return to status of world superpower. *National Post*, 4 March 2014.

Putyin elnöksége elején helyreállította az elnök politikai tekintélyét, miközben rendeleti jogkörénél fogva a szövetségi körzetek új rendszerét hozta létre, kinevezési jogkörét pedig egy új vezetés felállítására használta fel, amely nagymértékben a titkosszolgálatoknál dolgozó korábbi kollégáira támaszkodott. A több mint háromszáz ember életét követelő 2004-es beszláni (Észak-Oszétia) túsdrámát követően tovább központosította a kormányzati struktúrát. A következő évben pedig elnöki rendelettel bevezette a „nemzeti projektek” rendszerét, amely jelentős állami ráfordítással és magáncégek bevonásával súlyos szociális és közegészségügyi kérdéseket volt hivatott kezelni. A Kreml ezekről úgy vélte, hogy nem oldhatók meg állami szerepvállalás nélkül, mint például Oroszország demográfiai helyzete. Ám az eredmények korlátozottak voltak már azelőtt is, hogy a Szaúd-Arábiával folytatott nyersolajár-háború és a Covid19 világjárvány erős turbulenciákat okozott volna az államháztartásában.⁶

Vlagyimir Putyin elnökként arra is törekedett, hogy újradefiniálja kapcsolatát a regionális elitekkel és az úgynevezett oligarchákkal, akik Borisz Jelcin idején uralták az orosz politikát. Jelcin orosz és nyugati közgazdászokat kért fel, hogy a szovjet tervgazdaságból a piacgazdasághoz vezető utat megtervezzék, ám az 1991. augusztusi puccs, a szovjet keményvonalas restaurációs kísérlet gyors cselekvésre ösztönözte az elnököt. Meghirdette a „sokkterápia” néven ismert programot a Nemzetközi Valutaalap jelentős támogatásával, ami a régi szovjet rendszer áramtalanítását és a piaci erők gyors felszaba-

⁶ Maria Engqvist: Why Russia's National Projects went out in the Cold. *RUFBS Briefing*, 2021/51., 1–2. o.

dítását jelentette. A gyors privatizáció zűrzavarából emelkedtek ki a milliárdos üzletemberek, vagyis az oligarchák, újraválasztását már Jelcin is nekik köszönhetné. Így jött létre az orosz típusú cimborakapitalizmus. Az egyik ilyen oligarchának, Borisz Berezovszkijnek Putyin elnökké választásában is nagy szerepe volt. A volt KGB-s-tiszt addig alig volt közszereplő, de irányíthatónak tűnt, amit gyorsan megcáfolt.⁷ 2000 nyarán Putyin zárt ajtós történelmi találkozóra hívta az oligarchákat – „Oroszország 21 leggazdagabb embere kiszállt golyóálló limuzinjából, és bement a Kremlbe” –, ahol alkut ajánlott: engedelmeskedjétek, és megtarthattok mindent.

Az elkövetkező években azokat az oligarchákat, akik felrúgták a megállapodást, szibériai börtönbe vetették, száműzetésre kényszerítették, vagy gyanús körülmények között meghaltak. Berezovszkij szembefordult Putyinnal, ezért kénytelen volt külföldre menekülni, 2013-ban pedig holtan találták londoni otthonában, halálának körülményei tisztázatlanok maradtak. A megmaradt hűségesek és az új oligarchák még gazdagabbak lettek, s amellet – Greg Rosalsky találó kifejezésével – ATM-ek az elnök és szövetségesei számára.⁸ A személyek nagyrészt lecserélődtek ugyan, de az oligarchákkal kialakított hatalmi struktúra változatlan maradt, amelyben az oligarchák gazdasági ereje az orosz elnök politikai hatalmát, az elnök hatalma pedig az oligarchák gazdasági befolyását támasztja alá.

7 Greg Rosalsky: How 'shock therapy' created Russian oligarchs and paved the path for Putin. *Planet Money*, 22 March 2022.

8 Greg Rosalsky: How Putin Conquered Russia's Oligarchy. *Planet Money*, 29 March 2022.

Az orosz–ukrán háború miatt bevezetett nyugati szankciók voltaképpen ezt a szimbiózist igyekeznek megtörni.

A nyugati orientációtól a „szuverén sziget” koncepciójáig

A BBC 2000. március 5-i *Breakfast with Frost* című műsorában Putyin (első külföldi interjúja volt ez elnökként) még arról beszélt, hogy Oroszország az európai kultúra része, és nem tudja elképzelni a saját országát Európától és az úgynevezett civilizált világtól külön. Ezért – s ezzel Jelcin vonalát követte – a NATO-t sem tudja ellenségnek tekinteni. Majd még hozzátette: „Amikor tehát tiltakozunk a NATO keleti terjeszkedése ellen, akkor nem az ottani különleges érdekeinkről beszélünk, hanem elsősorban arra a helyre gondolunk a világban, amelyet saját országunk ma elfoglal, és amelyet holnap is elfoglal majd. És ha megpróbálnak minket kizárni a döntéshozatalból, az aggodalmat és ingerültséget vált ki belőlünk. De ez nem jelenti azt, hogy készek vagyunk bezárni az ajtót, elzárkózni és elszigetelődni. Természetesen nem.”

2007. február 10-i müncheni beszédében viszont már azt mondta, hogy „a NATO előretolja fejlett erőit az államhatárainkhoz”, „Oroszország több mint ezeréves történelemmel rendelkező ország, és szinte mindig élvezte az önálló külpolitika kiváltságát. Ezen a hagyományon ma sem fogunk változtatni”. Az orosz elnök élesen támadta az Egyesült Államokat és a NATO-t, új külpolitikai stratégiát, az addigi partnerséggel szemben az Egyesült Államokkal való nyílt szembenállást hirdetett. Ezt úgy lehetett értelmezni, hogy kezdetét vette az

újabb hidegháború.⁹ Oroszország 2012-től hivatalosan is fő külpolitikai céljává tette az „orosz világ” és az Eurázsiai Unió hatósugarának és befolyásának kiterjesztését, az „eurázsiai” eszmékre való hivatkozással. Ez az ideológia az orosz világhoz próbálja kötni az orosz nyelv és kultúra, a közös történelem és örökség (a Kijevi Rusztól kezdve), az ortodoxia, a konzervatív értékek, a gazdasági integráció szükségessége okán a poszt-szovjet térség jelentős részét.¹⁰ Andrej Kolesznyikov, a moszkvai Carnegie Központ igazgatója tíz évvel később Putyin fultoni beszédének nevezte müncheni megszólalását: „Szóki-mondásával meg akarta ijeszteni a Nyugatot, abban a hitben, valószínűleg, hogy a »nyugati partnerek« talán figyelembe veszik majd aggodalmait, és tesznek gesztusokat az irányába. [...] A hatás az ellenkezője volt, de még ezt a B lehetőséget is előre belekalkulálta: ha nem akarjátok, akkor Oroszország a Nyugat egy szeletéből szuverén szigetté fog átalakulni.”¹¹ 2023. február 21-i hagyományos parlamenti beszédében tulajdonképpen meghirdette ezt a szigetszerepet. A beszéd országon belül a „gazdagok” szoft fenyegetése, a „szegények” megsimogatása, a külföld felé pedig a kollektív Nyugat hibáztatása, amelyik még pedofil is. Tehát Putyin szerint befelé fordulunk gazdasági értelemben is, illetve folytatni kell a nemzetközi szerződések felmondását, ami nem zárja ki egy új szövetségi

9 Vö. Simon Dalby: *Creating the Second Cold War: The Discourse of Politics*. 2016, Bloomsbury.

10 Tatiana Zhurzhenko: From Borderlands to Bloodlands. *Eurozine*, 19 September 2014.

11 Андрей Колесников: Его Фултон: к десятилетию Мюнхенской речи Владимира Путина. *RBC.RU*, 10 February 2017.

rendszer építését; a háború pedig végtelenül folytatható, Oroszország ráér, nem siet sehova – szólt az üzenet. Ahogy még 2022. december 27-én a Valdaj Klubban fogalmazott: „Történelmi fordulóponthoz érkezünk. A második világháború óta a legfontosabb és legveszélyesebb évtized áll előttünk.”

Papíron az orosz elnök hatásköre félelmetes, „szuperelnökségnek” is nevezik. Formálisan félelnöki rendszer, kettős végrehajtó hatalommal: az elnök mellett egy miniszterelnök is van. Az orosz miniszterelnök azonban nem függ a parlamenti többségtől, és bár a parlament bizalmatlansági szavazást is tarthat, ez nem feltétlenül eredményezi a kormány leváltását – az elnök ehelyett dönthet úgy, hogy a parlamentet oszlatja fel. Az elnök messzemenő kinevezési jogkörrel rendelkezik az igazságszolgáltatáson belül is, beleértve a Legfelsőbb Bíróságot, a Felsőbb Választottbírószágot és az Alkotmánybírószágot is, amely az ő tevékenységét hivatott ellenőrizni. Ezenkívül kulcsfontosságúnak tartják a veszélyhelyzeti hatáskörét. A hatáskörök összessége, melyek közül csak néhány példát hoztunk fel, egy olyan elnökségre utal, amely dominánsabb, mint a francia, és körülbelül olyan erős, mint az amerikai, de messze elmarad számos latin-amerikai elnökségtől.¹²

Zelenszkij színre lép

2022. február 24-én, kijevi idő szerint körülbelül hajnali 5 órakor az orosz légierő rakéta- és bombatámadásokat mért ukrainai katonai létesítményekre, és az orosz szárazföldi csapatok

12 White – Mcallister: 605. o.

több irányból, többek között a Krím és Belarusz felől, betörték Ukrajnába. Megkezdődött Oroszország inváziója Ukrajna ellen. Putyin beszédében bejelentette az ukrain invázió kezdetét, amelyet „különleges katonai műveletnek” nevezett. Az orosz hadsereg hibát hibára halmozott, és nem sikerült bevennie Kijevet, ehelyett a sikeres ukrán ellenállás összerántotta a transzatlanti szövetséget, tabukat döntött meg, elsősorban a nyugati országok által Ukrajnának nyújtott katonai támogatással, illetve Svédország és Finnország NATO-aspirációjával. Joe Biden amerikai elnök a *New York Times* 2022. május 31-i számában megjelent véleménycikkében egyértelműen jelezte: „Nem akarjuk meghosszabbítani a háborút csak azért, hogy fájdalmat okozzunk Oroszországnak.” A háború lezárásának forgatókönyve a négyszázadik nap körül sem egyértelmű, kivéve az ukrán álláspontot. Eliot A. Cohen politológus már 2022 tavaszán lehetségesnek tartotta a nemzetközileg elismert határokhöz való eljutást, azaz a Donbász és a Krím visszafoglalását is,¹³ míg Henry Kissinger, a nagy tekintélyű egykori nemzetbiztonsági főtanácsadó és külügyminiszter érvelése a *status quo antérea*, azaz a február 24. előtti határokhöz való visszatérésre épült.¹⁴ Volodimir Zelenszkij az invázió első sokkja után erre így fakadt ki: „Az az érzésem, hogy a 2022-es év helyett Kissinger úrnak 1938-yan a naptárjában.”

Kicsoda Volodimir Zelenszkij? Világtrend, hogy nem politikusokból lesznek államok csúcsvezetői. Ez a csoda Ukraj-

nával is megtörtént. Ukrajnában az első számú politikus az államfő. Elnöki-parlamentáris és parlamentáris-elnöki rendszer váltogatja egymást, de az ukrán elnök pozíciója az utóbbi esetben is igen erős.

Az első államfő, Leonyid Kravcsuk az országon belül a legfontosabb teendőnek az ukránosítást tartotta, ami végül is kimerült abban, hogy az ukrán nyelvet hivatalossá tette. Külpolitikájában kiemelkedő jelentősége volt az alapszerződések megkötése elindításának és az atomfegyverekről való lemondásnak. A következő, két ciklust kitöltő elnök, Leonyid Kucsma megígérte az orosz kapcsolatok erősítését, a valóságban erős kapcsolatokat épített a Nyugattal, sokkal sikeresebben, mint a sokkal inkább nemzeti érzelműnek, nyugatiasabbnak mutatkozó Kravcsuk. Kucsma volt az, aki hivatalosan bejelentette az Európai Unióhoz való csatlakozás szándékát és Ukrajna NATO-orientációs törekvéseit. A harmadik elnök, Viktor Jucszenko már az elnökválasztási kampánya során nemzeti, sőt nacionalista beállítottságú politikusként pozicionálta magát, tudatosan használta a történelmi múltat az aktuális ukrain helyzet és Ukrajnának a globális térben elfoglalt helye megalapozására. A negyedik elnök, Viktor Janukovics regionális jogokat biztosított a kisebbségi nyelveknek, s ezzel az ellenzék szemében megteremtette a *casus belli*. Ugyanakkor ő volt az, aki előkészítette a társulási megállapodást az Európai Unióval, csak az utolsó pillanatban visszakozott. Az ötödik elnök, Petro Porosenko hagyatéka nem az orosz ajkúak felé tett gesztuspolitikája, hanem az államnyelv pozíciójának erősítését lehetővé tevő törvényei, illetve elérte, hogy az Ukrán Pravoszáv Egyház 2019-ben Konstantinápolytól megkapja az autokefáliát elismerő tomoszt (lényegében a nemzeti egyházi

13 Eliot A. Cohen: What Victory Will Look Like in Ukraine. *The Atlantic*, 11 May 2022.

14 Henry Kissinger: How to avoid another world war. *The Spectator*, 22 December 2022.

státuszt). 2019-ben az elnökválasztást a jogász végzettségű Volodimir Zelenszkij nyerte meg. A hatodik elnök kvízműsorokkal kezdte, majd a filmes szakmában vált közismertté, színész, producer, menedzser, forgatókönyvíró is volt.

Ukrajnában az elnökválasztási kampány előtt már hónapokkal elkezdik mérni a lehetséges jelöltek népszerűségét, és ezekbe a mérésekbe mindig bekerülnek úgynevezett híres emberek is, „mi lenne, ha” alapon. 2018-ban először egy art rock sztárt „mértek”, majd felkerült Zelenszkij, *A nép szolgája* című filmsorozat írója és főszereplője is a listára. Szilveszter éjjélkor az egyik tévécsatorna nem az elnöki köszöntőbeszédet, hanem Zelenszkij bejelentését közvetítette, hogy indul az elnökválasztáson. A filmsorozatot – műfaját tekintve politikai komédia – a többek között Zelenszkij által tulajdonolt Kvartal 95 Stúdió produkciós iroda gyártotta. Első évadját 2015-ben, a másodikat 2017-ben, az utolsót pedig 2019 márciusában-áprilisában, az elnökválasztási kampány idején mutatták be.

A választás első fordulójára 2019. március 31-én került sor. A politológusok azt hangsúlyozták, hogy a választásokba durván belefolyt az oroszországi propaganda, minden választó erre gondoljon, amikor behúzza az ikszet valamelyik jelölt mellett. Zelenszkij 30 százalék fölötti eredményt ért el, messze mögötte a második helyen végzett a hivatalban levő elnök, Petro Porosenko. Hagyományosan a két továbbjutó televíziós vitában vesz részt. Porosenko is ezt akarta, de Zelenszkij csapata kikényszerítette, hogy a vitát az ország központi arénájában, a kijevi Olimpiai Stadionban rendezzék meg, telt ház előtt, a tévében élő közvetítéssel. Zelenszkij valószággal legmósta ellenfelét. Ebből még nem derült ki, milyen politikus lesz, de a fellépése, eredeti hivatásánál fogva is, fölöttébb

meggyőző volt. Hogy a stadion nagyon bejött neki, azt az sem tagadta, akinek a számára a személye – fogalmazzunk így – nem volt szimpatikus. A vitának kivételes nemzetközi visszhangja is volt.

Az első forduló eredményének a nép örült, a politikusok meg a szakértők egy része pedig hátradőlt – eddig nehéz volt tippelni, de most biztos, hogy Porosenko fog nyerni. Politikusi játszmában politikusé a terep, mondták. Azonban jött április 21., és Zelenszkij kiütéssel győzött, kétharmaddal, minden idők legnagyobb ukrain elnökválasztási szavazatarányával.

Az újonnan megválasztott elnök a választás hivatalos vég-eredménye közzétételének napjától elnöknek tekintheti magát, függetlenül a beiktatás napjától, bár hatalmát csak a beiktatás után gyakorolhatja. Addig legfeljebb ideges lesz, ha mozgolódik az ő beiktatásáig cselekvőkéességében semmilyen módon nem korlátozott leköszönő elnök. Petro Porosenko és a hozzá lojális parlament kísérletet tett arra, hogy behatárolja az utód politikai mozgásterét, az elnöki pozíciót jelképes hatalmi tényezővé degradáló alkotmánymódosítást sem tartott kizártnak. Ez azonban nem történt meg.

Zelenszkij beiktatását a parlament 2019. május 20-ra tűzte ki, egy hétfői napra s nem a szokásos vasárnapra. További eltérés volt, hogy a parlamenthez érkezéskor az elnököt az őrség nem választotta el szorosan az összegyűlt tömegtől, aki „pacsi-zott” és szelfizett az emberekkel. A tömegben sokan zászlót lengettek, a szemfüles fotósok találtak két olyat, ahol a tartórúdra fordítva húzták fel: nem a kék, hanem a sárga szín volt felül a kék-sárga nemzeti lobogón. A parlamentben a díszvendégek név szerinti köszöntésekor a parlamenti elnök kifejejtette a lett államfőt, amit utólag pótolta. A ceremóniára a parla-

ment üléstermében került sor. Először fordult elő, hogy ukrán elnök egy nő – Natalija Saptala, az Alkotmánybíróság elnöke – kezébe tette le az esküt. Tetyana Szlipacsuk, a Központi Választási Bizottság elnöke – ismét egy nő – volt az, aki a választási eredményt kihirdette, és átadta Zelenszkijnek az elnöki igazolványt, melynek ezután egy díszpárnán kellett volna feküdnie, ahonnan egy váratlan pillanatban lecsúszott a földre. A babonás emberek kissé megrettentek.

A „színész” első három éve

Első elnöki beszédében Zelenszkij utalt arra, hogy hétfő van: akik ezt a napot választották, nyilván azt akarják, hogy rögtön dolgozzunk is. Az új elnök megszólította a világban élő hatvanöt millió ukránt – a több mint negyvenmillió ukrán lakosát és a több mint húszmillió diaszpórát. A legfontosabb feladatnak a béke megteremtését nevezte a Donbáson. Az ország egységes Ungvártól a Donbászig, hangsúlyozta. Zelenszkij végig államnyelven, azaz ukránul beszélt, de néhány mondatot elmondott oroszul is, jelezve, hogy a kiélezett nyelvkérdés ellenére a nemzet egysége nem attól függ, ki milyen nyelven beszél. Az államfő egyúttal bejelentette a parlament feloszlását és előrehozott választások kiírását. Ez persze nem volt automatikus a felfokozott politikai hangulatban, a következő hetekben a jogi játszmát még végig kellett játszani.

Ukrajnában 2014, a narancsos forradalom óta megfigyelhető a választási programok egyre csökkenő szerepe. Terjedelmes politikai dokumentumok helyett leginkább iránymutatásra redukálódnak a programok, ami alapján egyre ke-

vésbé értelmezhető a direkt jobb- vagy baloldali besorolás is. A 2019-es parlamenti választási kampány legfontosabb sajátossága az internet és a koncertek, mint kampányeszközök, megnövekedett szerepe. Az internet a 2014-es Méltóság Forradalma idején robbant be az ukrán politikai életbe. A Facebook volt a hatalom elleni tiltakozások megszervezésének legfontosabb eszköze, a Twitter pedig a hatalomváltás után a kormányzati tényezők számára is elsődleges felület volt, amelyen jóval előbb jelentek meg a friss eseményekről szóló hírek, mint a hivatalos minisztériumi honlapokon. A személyes *accountok* később sem koptak ki a felső politikai körök eszköztárából, bár elsődleges szerepük visszaszorult. A választási kampányban a nagy áttörést az 2019-es tavaszi elnökválasztás hozta, amikor Volodimir Zelenszkij kampánya gyakorlatilag az internetes felületekre koncentrálódott, sok tekintetben hasonlóan Donald Trump 2016-os elnökválasztási kampányához. Ezenkívül komoly jelentősége volt annak, hogy Zelenszkij olyan kampányt folytatott, amely elutasította a szavazatok kikényszerítésére szolgáló patrónusi hálózatok vagy a népi támogatás egyéb megrendezett imitációinak bevetését.¹⁵ A Nép Szolgája Párt a parlamenti választási kampányában ugyanezt a módszert követte, kiváltva a hagyományos lehetőségek jelentős költségigényét, illetve reagálva a korszellemre, amikor a média és a direkt politikai rendezvények véleményformáló ereje csökken, igazodik az okostelefon-nemzedék valós eléréséhez. A Nép Szolgája kétharmaddal nyert, s megint csak először az

15 Jessica Pisano: How Zelensky has changed Ukraine. *Journal of Democracy*, 2022/3., 6. o.

ország történelmében, „monokoalíciót” alkothatott, azaz nem volt szüksége kormányzati partnerre.

Ezzel a dicsőséges idők látszólag véget is értek, megindult a lejármény, a népszerűségvesztés azonban így sem süllyedt mélyebbre, mint a „szokásos” két választási forduló közötti. Így volt ez a párttal és magával a zsidó származású, orosz anyanyelvű, de az ukrainai politikai hagyományoknak megfelelően a politikába beszállva immár ukránul beszélő elnökkel is. Politikai ellenfelei és a sajtó sem kímélte: nevezték *offshore*-lovagnak, oligarcha kitartottjának, aki a politikát is olyan biznisznek tekint, amely csak akkor biztonságos számára, ha a döntéshozó székekbe a barátait ülteti. Egyesek szerint pártja és az ország vezetése is leginkább úgy nézett ki, mintha saját produkciós irodája, a Kvartal '95 Stúdió kibővített változata lenne, és a politikai túlélésre rendezkedett volna be.

Zelenszkij az elnökválasztás első fordulója után egyetlen interjút adott, amelyben többek között elmondta, hogy gyógyászati célokra engedélyezné a marihuánát.¹⁶ Így különösen abszurd, hogy 2022. február 24-én Putyin az inváziót az ukrainai „náci” – és „drogos politikusok” – ellen indította.

Zelenszkij fő kudarca azonban az volt, hogy nem tudta teljesíteni legfőbb ígéretét, hogy véget vet a donbászi háborúnak. 2014. június 6-án, a normandiai partraszállás hetvenedik évfordulója alkalmából François Hollande francia államfő meghívta mások mellett a német kancellárt, az orosz elnököt és az ukrán államfőt is a normandiai Bénouville-be, és ekkor négyen megtárgyalták a békés rendezés lehetőségét. A „nor-

mandiai négyek” javaslatára felállt háromoldalú – az EBESZ, Ukrajna és Oroszország képviselőiből álló – kontaktcsoport keretében már júniusban megkezdődtek a tárgyalások a rendezésről. A tárgyalások nyomán 2014. szeptember 5-én Minszkben az EBESZ égisze alatt a normandiai négyek aláírták a dokumentumot a kelet-ukrainai háború eszkalálódásának megakadályozásáról. Ez volt az első minszki megállapodás, amely tizenkét pontban foglalta össze a rendezési tervet, köztük a legfontosabbak voltak az azonnali tűzszünet, annak EBESZ általi ellenőrzésének biztosítása, a foglyok azonnali, feltétel nélküli szabadon bocsátása, amnesztia, törvényalkotás – beleértve az alkotmánymódosítást is – a keleti megyék különleges státuszáról.

A Minszk-I folyamatoként szeptember 19-én ugyancsak Minszkben jegyzőkönyvet írtak alá a tűzszünet körülményeiről. A teljes tűzszünet azonban nem valósult meg. 2015. február 11–12-én Minszkben újabb nekifutásra megszületett az *Átfogó intézkedések a minszki megállapodások végrehajtására* című dokumentum, azaz a második minszki megállapodás. Ezúttal Ukrajna, Oroszország, Németország és Franciaország vezetőinek közös sajtótájékoztatója elmaradt, csak a Kreml honlapján jelent meg rövid nyilatkozatuk, amelyben rögzítették a megállapodás együttes támogatását. A dokumentumot nem a tárgyaló felek, hanem csak a közvetítők írták alá. Február 17-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa Oroszország kezdeményezésére egyhangú határozatban üdvözölte az intézkedéscsomagot és a nyilatkozatot is.

A Minszk-II tizenhárom pontban tovább részletezte a Minszk-I által megfogalmazott javaslatokat: fegyverszünet, helyi választások megtartása, amnesztia minden résztvevőnek,

16 Зеленський розповів про своє ставлення до легалізації наркотиків. РБК-Україна, 18 April 2019.

fogolycsere, a humanitárius segélyek célba juttatásának biztosítása, az Ukrajna többi területével való szociális-gazdasági kapcsolatok helyreállítása, a választások után a határellenőrzés visszaadása Ukrajnának, az idegen katonaság és haditechnika kivonása a területről, alkotmányos reform az érintett régiók sajátos státuszáról, a háromoldalú kontaktsoporton belül külön munkacsoportok megszervezése. Az aláírásra a debalcevei katlanért folytatott véres összecsapások napjaiban került sor. Ezek, illetve az Ilovajszkért és a donyecki repülőtérért folytatott harcok a háború legsúlyosabb összecsapásai voltak. A hónap végére jelentősen mérséklődött a harcok intenzitása, stabilizálódott a „határvonal” a kormányerők és a két megye területének mintegy egyharmadát kitevő, a szeparatisták által ellenőrzött területek között. A háromoldalú kontaktsoport folyamatosan ülésezett, 2015 májusától külön munkacsoportokat is létrehozták EBESZ-koordinátorok vezetésével, amelyek katonai, politikai, gazdasági és humanitárius kérdésekkel foglalkoztak. Tevékenysége azonban idővel kimerült az időszakos fogolycserékben, majd azok is abbamaradtak. Egyetlen általános fogolycserére került sor 2019-ben Volodimir Zelenszkij elnök beiktatása után, majd a folyamat ismét megszakadt.

A minszki folyamatban a rendezés elfogadott elveit a felek kezdettől eltérően értelmezték, így esély sem mutatkozott a megegyezésre. Ekkor Frank-Walter Steinmeier német külügyminiszter (2017 óta államfő) koncepciót dolgozott ki a minszki megállapodások politikai záradékainak végrehajtására. Steinmeier úgy vélte, meg kell tartani a választásokat, bármilyen ellenőrzés alatt áll is a terület, s az így megválasztott vezetéssel, illetve a minszki megállapodások szerinti külön-

leges státusz megadásával integrálható a régió. Eredményre azonban ez sem vezetett. Kijev úgy tudta volna legitimnek elismerni a választásokat, ha azokat nem az oroszok katonai ellenőrzése és az általuk létrehozott helyi közigazgatás árnyékában tartják, Oroszország pedig azon az állásponton volt, hogy a katonai erők kivonása és az ukrán ellenőrzés helyreállítása azután lehetséges, hogy ezeket a választásokat helyben megrendezték, és nemzetközi szinten jóváhagyták. Németország és Franciaország a választások megtartását szorgalmazta, az Egyesült Államok pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a választásokkal összefüggő politikai és technikai eljárások végrehajtása előtt biztonságos környezetet kell teremteni, aminek minimális előfeltételeként az orosz hadseregnek ki kell vonulnia a területéről.¹⁷

Nem véletlen, hogy az inváziót megelőzően éppen Emmanuel Macron francia elnök és Olaf Scholz német kancellár látogatott Kijevbe, majd Moszkvába 2022 februárjában. Scholz látogatásának napján, február 14-én Vadim Prisztajko, Ukrajna londoni nagykövete, volt külügyminiszter újságírói kérdésre azt találta mondani, hogy Ukrajna megfontolhatja a NATO-tagságról való lemondást, noha ez ellenkezik az ország alkotmányával.¹⁸ Azonban a Scholzcal közös sajtótájékoztatón a Prisztajko kijelentésével kapcsolatos kérdésre Zelenszkij elnök már úgy válaszolt, hogy Ukrajna NATO-tag-

17 Christopher Miller: Explainer: What is the Steinmeier Formula – and did Zelenskyy just Capitulate to Moscow? *Radio Free Europe*, 2 October 2019.

18 Україна може відмовитись від вступу в НАТО – посол Пристайко. *BBC News Ukraine*, 14 February 2022.

sághoz való viszonya nem változott, de ez a kérdés nem rajta, hanem a nyugati partnereken múlik.¹⁹

Gyakran felvetődik a kérdés, hogy vajon mindent megtett-e az ukrán állam az újabb orosz támadás elleni védelem, illetve a tragédia elkerülése érdekében? „A májusi ünnepek alatt sasilkot fogunk sütni” – nyilatkozta Zelenszkij 2022. január 19-én, kizárva a háború lehetőségét. Utólag azt a magyarázatot adta, hogy a háború bejelentése csak katasztrófát okozott volna, s nem is volt bejelentenivaló: az Egyesült Államok biztosra mondta a háború kitörését, Európa pedig biztosra mondta, hogy a sokoldalú gazdasági kapcsolatok miatt nem lesz fegyveres konfliktus. Biden menekítési ajánlatára válaszul hangzott el az ukrán elnök történelmi mondata: „Fegyvert kérek, nem fuvar.”

A támadás óta Zelenszkij népszerűsége az egekbe emelkedett, 80, sőt 90 százalék fölötti támogatottságot mérnek, ami egyfajta védettséget biztosít számára. Nyíltan senki sem helyezkedik szembe vele, az eltérő politikai táborok felsorakoztak mögé, pontosabban őszintén támogatják az eszmét – a függetlenséget. Magatartása olyan integritást fejez ki, amelyet az ukránok már jóval azelőtt felismertek, hogy a Kreml megindította volna az inváziót.

Az államfő felszólalt számos európai és távolabbi parlamentben, nemzetközi eseményeken. Minden ilyen beszédét az adott közönségre szabta, következetesen emlékeztette a politikai döntéshozókat világszerte a háború következtében kibontakozó humanitárius tragédiára és az ukrán nép katonai

¹⁹ Зеленський: НАТО є гарантією безпеки України, іншого шляху немає. *BBC News Ukraine*, 17 February 2022.

szükségleteire. Rendszeres, mindennapos esti beszédeiben pedig az invázió kezdetétől fogva tájékoztatja országa polgárait a legújabb fejleményekről, bátorít az orosz agresszióval szembeni ellenállásra, elítéli a megszállók által a civilek ellen elkövetett atrocitásokat, elismeri a külföldi partnerek erőfeszítéseit, és egyúttal több támogatást kér Ukrajnának. Dicséri az ukrán katonák és az egész nemzet bátorságát, kijelentve, hogy Európáért és a szabad világért harcolnak, esélyt teremtenek a maguk számára, hogy egyesüljenek a többi európaival, míg Oroszországot egyre inkább elszigeteli a szuverén és független Ukrajna lerohanása. Zelenszkij rendre utal a történelemre, a társadalmi-kulturális dimenziókra, a hagyományokra és az erkölcsi értékekre. Miközben folyamatosan tájékoztat arról, amit tudni lehet, azt sem hagyja ki, amit nem tudunk: nem tudjuk, meddig bírják az ukrán fegyveres erők.

A modern katonai stratégiának a kiberhadviselés is részét képezi. Ukrajna új és innovatív kibervédelmet hozott létre. Része ennek az ukrán elnök intenzív jelenléte az online térben, ellentétben az orosz elnökkel. A virtuális kommunikációs platformok állandó használata az online civil aktivizmus új formáját hívta életre, ahol az online szereplők a katonai erőkkel harcolnak az állam részvétele nélkül is.

Bár az alkotmány szerint az államfő a hadsereg főparancsnoka, rendszeresen tart is törzssértekezleteket, de nem Zelenszkij harcol a fronton. Az ő legfontosabb munkája: államfőként a helyén maradni, s ezzel demonstrálni a kitartás fontosságát, illetve diplomáciai munkát végez Ukrajna megsegítésére, beleértve a hadsereget is. Tartva egy nagy európai háborútól, a nyugati országok kezdetben erősen vonakodtak Ukrajna fegyverekkel való ellátásától, egyrészt, hogy azt a

Kreml ne tekinthesse provokációnak, másrészt, hogy ezek a fegyverek nehogy orosz kézbe vagy a fekete piacra kerüljenek. Az invázió első heteiben tanúsított sikeres ukrán ellenállás azonban változtatott ezen a hozzáálláson, és 2022. április 26-án a németországi Ramstein légitámaszponton megalakult a katonai segélyezést biztosító országok koalíciója. Ez azóta is rendszeresen tart találkozókat, a bizalom nő, s mára a támogatások tekintetében a tabuk alapvetően leomlottak.²⁰

Ruha (is) teszi az embert

A két elnök mentalitásáról sokat elárul az öltözködésük. Putyin ruházatának minden egyes darabja kivétel nélkül méregdrága nyugati csúcsmárka, különleges darabjai pedig a nyakkendők, a Patek Philippe, Schaffhausen stb. órák, a Cartier napszemüveg, a Brioni és Bond-öltönyök, a Salvatore Ferragamo vagy John Lobb cipők. Ezen nem változtatott a háború sem, miközben Putyin a háborús érveit a nyugati fenyegetéssel szembeni védekezésékként állította be. Az orosz elnök a Krím elfoglalásának nyolcadik évfordulója alkalmából 2022. március 18-án a moszkvai Luzsnyiki Stadionban egy olasz luxusmárka, a Loro Piana olyan kabátjában parádézott, amelynek árából egy elég jó személygépkocsi is kitelne. Ezen szokásait még úgy is megtartotta, hogy a 2023. február 21-i parlamenti beszédének fő üzenetei között megfogalmazta: az orosz üzletemberek a gyors meggazdagodásra hajtottak, éppen ezért az egyszerű

20 Peter Dickinson: Poland defies Putin with landmark decision to give Ukraine fighter jets. *Atlantic Council*, 16 March 2023.

emberek nem fogják megsíratni, hogy a gazdagok elvesztették nyugati bankbetétjeiket, jachtjaikat, a külföld helyett hazai befektetésre van szükség, és veszélyt jelentenek azok az üzletemberek, akik barátságtalan kormányoktól függenek. Miközben állandó téma a Nyugat erkölcsi zuhanása, korábban csak a bulvárnak és az Oroszországon belül befolyással alig rendelkező ellenzéknek szolgáltatott témát Putyin zavaros magánélete, de 2014 után, különösen pedig 2022 után az is nemzetközi politikai diskurzus részévé vált.

Ezzel szemben Volodimir Zelenszkij ukrán elnök és általában az ukrán vezetők egyszerű terepsznű ruhában jelennek meg, s nem hivatkoznak cipőikkel és ékszereikkel sem. Zelenszkijnek különösen az ukrán hadsereg emblémájával díszített zöld pólója lett ikonikus, a háború kitörése óta ebben tartotta meg beszédeit a világ parlamentjeiben is. Az egyszerű tucatpólót elkezdtek árulni a világ nagy online boltjai, Zelenszkijből jótékonyági célból árusított legófigura is lett, ennek bevételeiből szintén az ellenállást támogatják.

Putyin ellen a Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) el nem évülő elfogatóparancsot adott ki, a hivatalos indokolás szerint az ukrainai gyerekek Oroszországba történő jogellenes deportálása miatt,²¹ Zelenszkij pedig Churchill-lel került egy lapra. Churchill a dunkirki vereség után így fogalmazott 1940. június 4-i parlamenti beszédében: „El fogunk menni a végsőig. Harcolni fogunk Franciaországban, harcolni fogunk a tengeren és óceánokon, harcolni fogunk egyre növekvő bizalom-

21 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. International Criminal Court, 17 March 2023.

mal és növekvő erővel a levegőben, megvédjük szigetünket, bármibe kerüljön, harcolni fogunk a partokon, harcolni fogunk a leszállópályákon, harcolni fogunk a mezőkön és az utcákon, harcolni fogunk a hegyekben; sohasem adjuk meg magunkat.” Zelenszkij 2022 márciusában, a londoni alsóházban pedig azt mondta: „Harcolni fogunk a végsőig, a tengeren, a levegőben. Tovább fogunk harcolni a földünkért, bármi áron. Harcolni fogunk az erdőkben, a mezőkön, a partokon, az utcákon.”²²

A jövőről

Az állam definíciójának alapvető eleme az államterület, amely felett teljes és kizárólagos jogot gyakorol, s ahol más állam csak a hozzájárulásával fejthet ki bármiféle tevékenységet. Ennek az államterületnek a határait nemzetközi szerződések rögzítik. Továbbá létezik a történelmi határok elve, amely a kialakult szokásnak megfelelő határmegvonást jelenti, s amely az újonnan függetlenedő államokkal összefüggésben kapott szerepet.

A Krím és a keleti megyék Oroszország általi elfoglalása így nem más, mint hódítás. Az Orosz Birodalom valaha volt legnagyobb kiterjedése 22,8 millió, a Szovjetunióé 22,4 millió, az Orosz Föderációé 17,1 millió négyzetkilométer volt. A négy ukrainai megye (Luhanszk, Donyeck, Zaporizzsja, Herszon) és a Krím, ahol 2023. március végén a frontok állnak, bőven alatta van a 130 ezer négyzetkilométernek, és bőven alatta van

²² Vö. Andrew Marr: Zelensky Doesn't Know the End of His Story. Churchill Didn't Either. *The New York Times*, 23 March 2022.

Oroszország területe egy százalékának. Ezért ontanak vért, és annak a ködös célnak a nevében, hogy kivédjék a NATO felől érkező fenyegetést. Ukrajnának az invázió előtt esélye sem volt NATO-tagországgá válni, az erről szóló politikai diskurzusok ellenére sem, most viszont bármilyen forgatókönyv szerint Oroszország többszörösére növeli a NATO-tagországokkal való határát. A világban, amelyben kiderült, hogy nem a múlté sem a nagy háború, sem a hagyományos fegyverkezés, immár visszafordíthatatlan a biztonsági architektúra átrendeződése. A Nyugat már 2014-ben szankciókat vezetett be Oroszország ellen a Krím jogtalan elcsatolása miatt, miközben a 2022-es invázióig a donbászi rendezést szolgálni hivatott minszki megállapodások Oroszországot nem tartották hadviselő félnek, hanem az egyik közvetítő állam volt Németország és Franciaország mellett. Az invázióval vége lett a szemérmes *laissez faire* időszaknak. Nemhiába hivatkoznak az atlanti szövetség politikusai egyre többet az invázió óta a morális tényezőre is Ukrajna támogatását illetően.

A terület mellett az állam fontos ismérve polgárainak összetétele és identitása is. A közhiedelemmel ellentétben az orosz és az ukrán nem testvér-, hanem rokonnyelvek. Ukrajnában mindig is fontos sajátosság volt, hogy a lakosság viszonylag széles-rétege számára az anyanyelv és az identitás nem esett egybe. Már az invázió első heteiben azt lehetett látni, hogy az orosz nyelven beszélő lakosok is ukrán zászlókkal mentek ki az utcára tiltakozni, és álltak az orosz harci járművek elé, illetve hogy az ukrán katonák közül is sokan oroszul beszélnek. Nem kizárólag, sőt nem is elsősorban a nyelv határozza meg tehát az állam iránti lojalitást vagy illojalitást, s nem is a katonai erőszak. Különböző tényezők együtthatásaként ezt

mindig az adott állam lakói döntenek el a fejükben és a szívükben. Jó példa erre Ihor Terekhov harkivi polgármestere esete, aki – miután az ukrán nyelvi ombudsman kétszer is megbírságotlta az orosz nyelv használatáért a nyilvános térben – kijelentette: „És nincs szükség arra, hogy oroszul vagy ukránul beszélőkre osszanak minket. Most több az ukránul beszélő harkivi lakos, és ez így is marad. Mert a gyerekeink ukránul tanulnak, és ez egy új generáció, amely fokozatosan át fog térni az ukrán nyelvre. Amit Putyin tett, az az volt, hogy lendületet adott az ukrán nyelv fejlődésének egy orosz nyelvű városban. Ez fokozatosan fog bekövetkezni. Mindenhez kiegyensúlyozottan kell viszonyulnunk, és Harkiv is ukrán nyelvű lesz.”²³

Ebben a megközelítésben Volodimir Zelenszkij a megszűlő ukrán politikai nemzet kétségtelen hőse, a demokrácia globális szimbóluma. Ahogy még a kritikusai is elismerik: az emberek felismerik benne magukat – és ő is azonosul az emberekkel, még úgy is, hogy nem tudni, lesz-e személyes politikai ára az áldozatoknak, melyeket az ország meghozott.

Fedinec Csilla történész, PhD, a Társadalomtudományi Kutatóközpont főmunkatársa

²³ Терехов: „У Харкові ніколи не було і не буде утисків російськомовних”. АТН, 3 January 2023.

TARTALOM

Romsics Ignác:

Az orosz birodalmi gondolat múltja és jelene / 5

Rácz András:

Az orosz-ukrán háború egy éve / 49

Fedinec Csilla:

Putyin és Zelenszkij / 75

X 343782

A kötet **Romsics Ignác, Rácz András**
és **Fedinec Csilla** történészek
a *BBC History* 2023/03., 2023/04. és 2023/05.
számaiban megjelent,
az orosz–ukrán háborút elemző
tanulmányait gyűjti össze.

KOCSIS KIADÓ
www.kocsiskiado.hu

3600 Ft

9 786156 372574